
ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN TEFSİRİNDE KIRAATLERİN KULLANIMI

Ali ÖGE

Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kur'an Okuma ve Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi
alican_042@hotmail.com

ÖZET

Kur'an-ı Kerim'in farklı şekillerde okunuşu ve kelimeleri üzerindeki değişiklikler şeklinde anlaşılan kıraat ilmi müfessirlere Kur'an'ı anlamada oldukça faydalar sağlamıştır. Bu fayda özellikle lafız-anlam ilişkilerinde ortaya çıkmıştır. Kur'an'ı anlama ve anlatma çabaları içinde Türk âlimler de bulunmuştur. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da bunlardan birisidir. Onun Cumhuriyet dönemi tefsir çalışmaları arasında sayılabilecek olan "Hak Dini Kur'an Dili" adlı tefsiri, gerek Müslüman Türkler, gerek diğer Müslümanlar tarafından beğenilmiş, kabul görmüş ve haklı bir ün kazanmıştır. Bu tefsirde de kıraat ilminden yararlanıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Elmalılı, Kur'an, kıraat, Hak Dini Kur'an Dili

USING RECITATIONS IN ELMALILI HAMDİ YAZIR'S QUR'ANIC EXEGESIS

Science of recitation of Qur'an which is understood as variant readings and words of the Qur'an is useful for commentators of the Qur'an. It is especially useful in relation between rhetoric and meaning. Turkish scholars have also worked to understand and explain the Qur'an. Elmalılı Hamdi Yazır is one of them. His work "Hak Dini Kur'an Dili" which is republican period exegesis is famous and liked by not only Turkish Muslims but also other Muslims. Science of recitation was used in the exegesis.

Key Words: Elmalılı, Qur'an, qiraah, Hak Dini Kur'an Dili,

Giriş

Kur'an-ı Kerim'i anlama çalışmaları vahyin nazil oluşu anından itibaren başlamış günümüze kadar devam etmiştir. Bu anlama gayretleri kıyamete kadar da devam edecektir. Her âlim kendi gücü nispetinde bu çalışmalara emek vermiş ve katkı sağlamaya çalışmıştır. Sadece Arapçayı ana dili olarak kullananlar değil, farklı coğrafyalar ve geleneklere ait âlimlerin de Kur'an'ı anlama ve yorumlamaya önemli katkıları olmuştur. Bu, İslam'ın sadece bir

kavme, bir millete has olmayıp tüm insanlara gönderilmiş bir din olduğunun delilidir.

Kur'an'ı anlama ve anlatma çabaları içinde Türk âlimler de bulunmuştur. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (v.1942) da bunlardan birisidir. Onun Cumhuriyet dönemi tefsir çalışmaları arasında sayılabilecek olan "Hak Dini Kur'an Dili" adlı tefsiri gerek Müslüman Türkler, gerek diğer müslümanlar tarafından beğenilmiş, kabul görmüş ve haklı bir ün kazanmıştır.

Bu makalemizde Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'an Dili" adlı tefsirinde Kur'an-ı Kerim'i doğru anlamamızda büyük etkileri olan kıraat farklılıklarını/tercihlerini kullanımını ele alacağız.¹ Konuyu sadece anlam/tefsir boyutunda sınırlamayıp kıraat ilmi açısından da değerlendirmelerde bulunacağız.

Acaba bu tefsirde hangi kıraat vecihleri tercih edilmiş? Mütevatir kıraatin dışına çıkmış mı? Tercih edilen okuyuşun anlama/tefsire katkısı hangi yönde olmuş? Kıraat tercihleri yapılırken bir usul takip edilmiş mi? Meâl kısmında kıraat tercihlerinin kullanımı söz konusu mudur? Bu ve benzeri sorulara makalemizde cevap bulmaya çalışacağız.

A- M. Hamdi Yazır'ın Kıraat/lar hakkındaki genel görüşleri

Cumhuriyetin ilk yıllarında medreselerin kapatılmasıyla Arapça tedrisat sona ermişti. Böylesi adımlar ileride Kur'an'ı anlayacak, onu başkalarına anlatacak bir neslin yetişmesine imkân tanımayacak özellikteydi. Gerçekten de bu durum gelecek adına büyük riskler taşımaktaydı. Daha o günlerde bu kaos ortamından faydalananlar da ortaya çıkıvermişti.² Bu şartlar karşısında Türkiye Büyük Millet Meclisi, Diyanet İşleri Riyâseti'nin de onayıyla Kur'an-ı Kerim'in tefsir ve tercemesini Mehmet Akif ile Hamdi Efendi'ye; Buhârî'nin terceme ve şerhini ise Ahmet Naim Bey'e verdi.³

Yazır, bu görevi kabulünü kısaca şöyle anlatır: *"...Kur'an kendisini anlatanların onu anlamayanlara açıklanmasını da bir görev kılmıştır. İşte bu*

¹ Makalede eserin Akçağ Yayınları tarafından 2010 yılında yapılan üçüncü baskısı esas alınmıştır. (Sadeleştirilenler: Lütfullah CEBECİ, Sadık KILIÇ, Orhan ATALAY)

² Ersöz, İsmet, "Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri" , *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/109, Ankara 1993, s. 173.(Said Cemil Bey o dönemde yanlışlarla dolu Kur'an tercemesini çıkarmıştı.)

³ Özel, Mustafa, "Mecliste Tefsir Tartışmaları", *Tarih ve Düşünce*, İstanbul, Ağustos, 2000; Onat, Hasan, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Anlayışı ve Mezheplere Bakışı", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/109, Ankara 1993, s.140.

tefsir işi onu başkalarına ulaştırıp yorumlama görevini meydana getirir...İşte bu görevin bana düşmesi sebebiyle ben de dilimin dönebildiği kadar bir “tefsir” ve “meal” tarzında bu eseri yazmaya çalıştım. Mealın olabildiği kadar özlü ve sade olmasına dikkat ettim... Bütün bunlardan maksat, Kur’an’ı birazcık olsun duyurmaya ve hissettirmeye çalışmaktır.”⁴

Tefsirin yazılması aşamasında belirlenen şartlardan biri de On Kıraatı (Kıraat-ı aşere’yi) aşmamak üzere, bazı âyetlerin okunuş şekillerinin bildirilmesiydi.⁵

Elmalılı M. Hamdi Yazır, Tefsirin mukaddime kısmında hem tefsir-meal ve kullandığı dil hakkında açıklamalarda bulunmuş hem de kıraat ilmiyle ilgili şu hususlara dikkat çekmiştir:

“ ...Kur’an lafızlarının söylenilme şekli, kırâat ilminin konusudur ki, Kur’an’ı kurallarına göre okumayı, yani tecvîdi de kapsar. Kırâat ya kelime-deki harflerin cevherleriyle ilgilidir: “malik ve melik”; “fe- ezellehümâ ve fe- ezâlelümâ”; “ve hüve ve hüve” ; “ tahtehâ ve min tahtihâ” gibi... Bunda tevâtürün şart olduğunda görüş birliği vardır. Veya kelimenin durumu ile, yani hareke ve sükûnuyla ilgilidir; “malûm fiil” ve “meçhûl fiil” formlarıyla “ ta’rifü ve tu’rafü” şeklinde okunması yahut fethalı veya cerli olarak, “ercüleküm ve ercülüküm” şeklinde okunması gibi. Bunlar sarf ve nahiv kurallarıyla bilinebilirse de, böylesi bir durumda mana değişebileceği için, böyle okuyuşların da tevâtür yoluyla gelmiş olması şarttır. Yalnız med (vâv, yâ, elif harflerinden biriyle sesi uzatmak), sıla (kırâatte cemi zamirlerindeki mimlerin açık okunması), imâle (elifi, yâ harfine doğru meylettirmek), işmâm (harekeyi –ref ve ötüreyi- göstermek için, sessiz olarak dudakları biraz uzatarak yummak), teshîl (harekeli hemzeyi yumuşatarak okumak), ihfâ (harfi gizlemek), izhâr (harfi göstermek; sakın nûnu, tenvîni ve sakın mîm harfini ğunnesiz okumak),ıklâb (bir harfi diğer bir harfin yerine geçirmek), sekte (nefesi kesmeksizin sesi kesmek), nakl (harekeli hemzenin med elifine tebdiliyle birlikte, herekesini kendisinden önceki sakın harfe bırakması) gibi sadece lafzın okunması ve kurallı okumayla yani tecvîd ile ilgilidir. “Bunda tevâ-

⁴ Yazır, M. Hamdi, “*Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*”,(Sadeleştirenler: Lutfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Orhan Atalay), Üçüncü Baskı, Akçağ yayınları, Ankara, 2010,1/48-50.

⁵ Yazır, *age.*, 1/51. Ayrıca Elmalılı'nın Tefsiri'nin özellikleri için bkz: Ersöz, İsmet *a.g.m.* s.169 vd.; Albayrak, Halis, “H. Yazır'ın Tefsir Anlayışı”, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, s.152 vd.; Özel, Mustafa, “Elmalılı'nın Mealinin Bazı Özellikleri” , *Diyanet İlmî Dergi Kur’an Özel Sayısı*, DİB. Yay. 856, İkinci Baskı, Ankara, 2012, s. 553 vd.

tür şart değildir” diyenler olmuşsa da, âlimler, bunların da “mütevâtir” olanını “meşhûr” olanını “şâz” olanını göstermişlerdir.⁶

Ayrıca Kur’an, yazım aşamasında mütevâtir kırâatların hepsine, mümkün olduğu kadar uygun düşecek bir şekilde yazılmıştır.⁷ Elmalılı burada şu örneği vererek konuya açıklık getirmeye çalışır: “...Hz. Osman’ın çoğalttığı Mushafın yazısında مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ⁸ pasajı, hem “mâliki yevmiddîn”: “din günün mâliki”, hem de “melikî yevmiddîn”: “din günün meliki” okunabilecek tarzda yazılıdır. “tahtehâ” ile “min- tahtihâ”, “hüve ile ve-hüve” gibi harf fazlalığı veya eksikliğiyle ilgili farkı bir iki yerde bulunmaktadır. Biz bu tefsirde bu tür olanları göstermişizdir. Kelimenin şekliyle ilgili olanları ise baştan itibaren birkaç sûre içinde, on kırâata örnek olmak üzere gösterdik ise de sonraları sadece önemli mana farkı olanları göstermekle iktifa ettik. Lafızların okunmasıyla ilgili olanlara da belki bir-iki yerde işaret ettiğimiz olmuştur. Mushaflarımız, mütevâtir olan Yedi Kırâat’tan Kûfe’li Asım kırâatı ve Hafs rivâyetine göre harekelenmiştir.”⁹

B-M. Hamdi Yazır’ın tefsirinde kıraat ilmini/tercihlerini/farklılıklarını kullanması

Kıraatların çeşitli ilim dallarında kullanılması ve o ilmin disiplini içinde farklı değerlendirmelere tâbi tutulması normaldir. Mesela bir fakih hüküm çıkarma gayretiyle âyetlere yaklaşırken ve kıraatları değerlendirirken müfessir daha değişik bakış açılarına sahip olabilir. Kıraat ilmiyle ilgilenen kıraat alimlerinin dikkat ettikleri noktalar çok daha farklı olabilir.

Elmalılı M. Hamdi ise yukarıda açıkladığımız tarzda kıraatlara yaklaşacağını ifade etmiştir. Ancak başta belirlenmiş olan bu şartların tam yerine getirilebilmesi bazen mümkün olmayabilir. Biz, hem ifade edilen şartlar açısından hem de tefsirde kullanılan kıraat tercihlerini dikkate alarak konuyu aşağıda belirttiğimiz başlıklar halinde ele alacağız.

⁶ Yazır, *age.*, 1/60-61. (Burada anlatılan kurallarla ilgili örnekler verilirken gerekli değerlendirmeler yapılacaktır.)

⁷ ez-Zerkeşî, Muhammed b. Abdullah, “*el- Burhân fî Ulûmi’l-Kur’an*”, (thk: Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim), Beyrut 1430/2009, 1/169; ez- Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, “*Menâhilü’l-İrfân fî Ulûmi’l-Kur’an*”, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2004, 1/204-205; el-Kattân, Menna’Halil, “*Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’an*”, Mektebetü’l-Meârif, Üçüncü Baskı, Riyat, 1421/2000, s.133; Demirci Muhsin, “*Kur’ân Tarihi*”, İfav. Üçüncü Baskı, İstanbul, 2010, s.123-124; Yıldırım, Suat, “*Ana Hatlarıyla Kur’ân-ı Kerim ve Kur’ân İlimlerine Giriş*”, Ensar, Yedinci Basım, İstanbul, 2011, s. 65-67.

⁸ Fatıha 1/4.

⁹ Yazır, *age.*, 1/60-61.

1- Sadece kıraata işaret edilmesi

Elmalılı'nın tefsirinde kıraat farklılıkları olarak belirttiği hususlardan biri de incelediği âyetteki okuyuşları belirtip başka bir açıklama yapmaması durumudur. Bunun pek çok örneği tefsirde bulunmakla birlikte, burada sadece farklı birkaç örnekle yetinilecektir. Ancak bu örneklerle geçilmeden makalenin bundan sonraki bölümlerinde de çok sık geçecek kıraat, imam/ lar ve râvî/ ler hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

“İmam” , kıraat sahasında otorite ve güvenilir kişi demektir. Daha çok bu tabirle Kur'an ve tefsir ilminde “yedi” veya “on kıraat”ın kendilerine nisbet edildiği kimseler kastedilir. Bu imamların okuyuşlarına “kıraat” denilir. Otorite olan bu kıraat imamlarının pek çok râvisi olmasına rağmen ikişer tanesi meşhur olmuş ya da kıraat eğitiminde bu usûl benimsenmiştir. Bu râvilerin ortak olarak naklettikleri okuyuşlar İmam'a nispet edilir. Eğer râviler kendi aralarında ihtilaf etmiş ve farklı okuyuşlar ortaya çıkmışsa buna da “rivâyet” denilir. Râvî kıraat ilminde: “Kıraat imamından o kıraatı doğrudan veya vasıtalı olarak nakleden ve naklettiği kıraatın uzmanı olan güvenilir kimse” demektir.¹⁰

İMAM ve RÂVİLERİNİN REMZLERİ¹¹ (ON KIRAAT)

İmam İsmi	Remzi	1. Râvi	Remzi	II. Râvi	Remzi
1- Nâfi'	ا	Kâlûn	ب	Verş	ج

¹⁰ Şaban, Muhammed İsmail, “el-Medhâl ilâ İlmî'l-Kıraat” , Mekke, 2011, s. 38- 40; Demirci, Muhsin, “Tefsir Terimleri Sözlüğü” , İfav, İstanbul, 2011, s.151,235,264; Birişik, Abdülhamit, “Kıraat md.” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, XXV/426- 427; Ünal, Mehmet, “Tefsir El Kitabı”, (Editör: Mehmet Akif Koç), Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 61-62.

¹¹ Kıraat ilminde kolaylık olması için isim yazmak yerine bir veya iki harfli semboller belirlenmiştir. İlk Yedi kıraat imamı ve ikişer râvisi için ebced tertibi esas alınarak (vav harfi hariç) birer remz belirlenmiştir. Kalan kıraat imam ve râvileri içinde ikişer harfli semboller belirlenmiş ve öylece kullanılır olmuştur. (Çetin, Abdurrahman “Kur'an Okuma Esasları” Emin Yayınları, Bursa, 2010, s. 320- 321; Karaçam, İsmail, “Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri”, İfav, Onyedinci Baskı, İstanbul, 2010, s.151-161; Ünal, Mehmet, *age.* , s.71-76.)

2- İbn Kesir	د	Bezzî	ه	Kunbül	ز
3- Ebû Amr	ح	Dûrî	ط	Sûsî	ي
4- İbn Âmir	ك	Hişâm	ل	İbn Zekvân	م
5- Âsım	ن	Ebû Bekir Şu'be	ص	Hafs	ع
6- Hamze	ف	Halef	ض	Hallâd	ق
7- Kisâî	ر	Ebu'l-Hâris	س	Dûrî	ت
8- Ebu Ca'fer	جع	İbn Verdân	عي	Süleyman b. Cemmâz	جم
9- Ya'kûb	يع	Ruveys	يس	Ravh	حه
10- Halefü'l-Âşir	خل	İshâk	سح	İdrîs	سه

Buraya kadar kıraat ilmiyle ilgili verdiğimiz kısa açıklamalardan sonra konu başlığımız olan *Hak Dini Kur'an Dili* isimli tefsirde âyetlerin açıklamalarında verilen kıraat vecihlerinden “sadece kıraata yer verilmesi” nin örneklerine geçebiliriz.

Elmalılı, Bakara Sûresi'nin 40. âyetinde bulunan *إِسْرَائِيلَ* kelimesinin dört ayrı okunuşunu belirtmiş ve şu açıklamaları yapmıştır: Safvetullah (Allah'ın seçkin kulu) veya Abdullah (Allah'ın kulu) anlamına geldiği söyleni-

len¹² bu kelime “yâ”sız *إِسْرَائِيل*¹³ “yâ’sız ve hemzesiz” *إِسْرَال* ; hemzenin “yâ” harfine dönüşmesiyle *إِسْرَائِيل* ; hemzenin fethasıyla *إِسْرَائِل* ve kesrasıyla *إِسْرَائِل*¹⁴ şekillerinde beş ayrı şekilde tilâvet edilir.¹⁵ Bu beş farklı okuyuşun hangi kıraat imamları tarafından yapıldığı bilgisi tefsirde mevcut değildir.¹⁶

Bakara Sûresi'nin 97. âyetinde geçen *جَبْرِيلَ* kelimesi hakkında şu bilgilere rastlamaktayız: “Cebrâil” ismi esasen “cibr” ve “il” kelimelerinden oluşan İbrânice bir kelime olup Peygamberimiz'e vahy getiren meleğin ismidir. Bu kelime İbranîce'de Abdullah¹⁷ ismi gibi aynı anlamda bir isim tamlaması ise de, Arapça bir kelime olan *Ba'lebek* ismi gibi iki ismin birbirine eklenmesiyle oluşan bileşik isme benzer tarzda kullanılmıştır. Özel isim ve Arapça olmamaktan dolayı cer ve tenvîni kabul etmeyen (gayr-ı munsarîf) isim grubundandır. Araplar bunu sekiz lehçe üzerine/sekiz şekilde söylemişlerdir ki, bunların en yaygını dört olup, bu dört kullanım on dört kıraatta¹⁸ yer almıştır.

a- Hamze ve Kisâî *Selsebîl* vezninde “*Cebraîl*” şeklinde almışlardır.

b- Ebû Bekir rivâyetiyle Âsım “*Cebraîl*” şeklinde okumuştur.

c- İbn Kesîr kıraatında “*Cebraîl*” şeklindedir.

d- “*Cibrîl*” cim harfinin kesriyle, geri kalan altı imam bu şekilde okumuşlardır.¹⁹ Bizim okuyuşumuz olan Hafs (180/796) rivâyetiyle Âsım(127/745) kıraatinde de bu okuyuş mevcuttur. Ayrıca bu Hicaz lügati-

¹² Yazır, *age.*, I/362.(İsrâil, Hz. Yakub'un lakabıdır)

¹³ Nâfi' nin râvîsi olan Verş'in okuyuşu böyledir. el-Hatîb, Abdullatîf, “*Mu'cemu'l-Kıraat*”, Dimeşk, 2000, I/89.

¹⁴ Hasan-ı Basrî (110/728) “elif”i ve “yâ” harfini hafzederek okumuştur. el-Hatîb, *age.*, I/89.

¹⁵ Yazır, *age.*, I/361.

¹⁶ Cumhûr “elif” harfinden sonra “hemze” ve “ya” ilave ederek okumuştur. Bu en fasih olanıdır. Nâfi', Ebû Ca'fer, A'meş, Hasan-ı Basrî, eliften sonra iki ya ile *اسرائيل* şeklinde okumuşlardır. Palûvî, Abdulfettâh, “*Zübdetü'l-İrfân*”, Hilal Yayınları, ty. s.23; el-Hatîb, Abdullatîf, *age.*, I/88-89. Bu kelimenin farklı tilâvet şekilleri de vardır. *اسرائل*, *اسرائل*, *اسرائل* Elif'in imâlesiyle, *اسرائيل* lam'dan bedel nûn harfiyle bkz. el-Hatîb “*Mu'cemu'l-Kıraat*”, I/88-89; el-Bennâ, Ahmed b. Muhammed b. Abdulğani, “*Muhtasaru İthâfî Fuddâlî'l-Beşer bi'l-Kıraâtî'l-Erbeate Aşer*”, (thk. Şa'ban Muhammed İsmail), Beyrut, Dâr-u İbn Hazm, Birinci Baskı, 1431/2010, II/575-576; İbn Haleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed, “*Muhtasar Fî Şevâzî'l-Kur'an*”, Kahire, Mektebetü Mütenebbî, ty., s.12.

¹⁷ Yazır, *age.*, I/440.

¹⁸ Yukarıdaki tabloda açıkladığımız on kıraat imamının dışında dört imam daha vardır ki onlarda şunlardır: Hasan-ı Basrî(110/728), İbn Muhaysın (123/741), A'meş (148/765), Yahya b. Mübarek el- Yezîdî (202/817) Ayrıca bunların da meşhur olan ikişer râvîsi mevcuttur. (bkz. Bırışık, Abdülhamit, “Kıraat md.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, XXV/428- 429.

¹⁹ Dâni, Ebû Amr Osman b. Sâid, “*et-Teysîr fi'l-Kırââtî's- Seb'*”, (Salih Ez-Zâmin), Mektebetü's-Sahâbe, Birinci Baskı, 1429/2008, s.230; Bennâ, *age.*, II/596-597; Palûvî, *age.*, s.29; el-Hatîb, *age.*, I/157-159.

dir. Diğer dördünde ise **cebraiyl, cebrail, cebral ve cebrin** şeklinde okunur. Arapça dışında bazı dillerde bulunan gabriyel, gebraiyl ve gabril şeklindeki isimler bundandır ve bu son üçü “cim” harfinin Mısır lehçesiyle okunuşudur.²⁰

Bu son âyette vermiş olduğu bilgiler sadece kıraat ilmiyle ilgili olmayıp aynı zamanda dil ile ilgili bilgilerdir. Buradan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın tefsirinin lügavî/dilsel yönünün güçlü olduğu anlaşılmaktadır.

2- Hareke ve Harf Değişiklikleri Gibi Kıraat Farklılıklarının Belirtilmesi

Kelimelerde meydana gelen hareke ve harf değişiklikleri de bazen tefsirde belirtilmiştir.

Cadde yol, işlek büyük yol demek olan صِرَاط kelimesinin aslı سِرَاط olup çoğunluğun kullanışı da bu şekildedir. İbn Kesir'den gelen Kunbul'un ve Ya'kûb'dan gelen Ruveys'in rivâyetlerinde böyle “sin” ile السِّرَاط şeklinde okunur. Fakat “ra” harfinin kalın okunması/tefhîm²¹ ve “tâ” harfinin itbâk²² harflerinden olması dolayısıyla “sin”in “sad”a çevrilmesiyle صِرَاط şekli daha akıcı ve güzeldir ki, Kureyş kabilesinin kullanışı da bu şekildedir. “İmam” da yani Hz. Osman Mushaf'ında böyle yazılmıştır ve meşhur on kıraattan diğerleri de böyledir. Ancak Hamza (156/773) kıraatında “sad”a “za” kokusu verilerek “işmâm”²³ yapılıdır ki, bu da Kays kabilesinin okuyuşudur.²⁴

Bakara Sûresi 177. âyetinde geçen وَلَكِنَّ الدَّرِّ ifadesinde Nâfi'(169/785) ve İbn Âmir(118/736), "nûn"un tahfifi ve kesresi, “râ”nın zammesiyle وَلَكِنَّ الدَّرِّ şeklinde; diğerleri “nûn”un teşdidi ve fethası ve “râ”nın da fethasıyla وَلَكِنَّ الدَّرِّ şeklinde okurlar.²⁵

²⁰ Yazır, *age.*, I/439- 440.

²¹ Cüreysi, Muhammed Mekki Nasr, “ *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi Ilmi Tecvidi'l-Kur'an'i'l-Mecid*”, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan, 2012, s. 101- 102, eş-Şaycı, Ömer Halife, “*el-Mu'cemü't-tecvidiyyü li Eşheri'l-Elfâzi Ilmi't- Tecvid*”, Birinci Baskı, Kuveyt, 1429/ 2009, s.83; Temel, *age.*, s.131.

²² Nasr, Atıyye Kâbil, “ *Gâyetü'l- Mürîd fi Ilmi't- Tecvid*”, Dâru't-Takvâ, Yedinci Baskı, Kahire,ty., s. 133.

²³ İşmâm: Sözlükte bir şeyi koklatmak anlamındadır. Okuyucu işmâm yaparken dudaklarıyla sonraki harfe hareke kokusu vermiş olur. Tecvid ilminde ise: “*Sukûndan sonra, zamme harekeye işaret etmek üzere, dudakları önde toplamaktır*” diye tarif edilir. انْفِصَامِ السَّمْتَيْنِ بَعْدَ السُّكُونِ إِشَارَةٌ إِلَى الضَّمِّ. (bkz: Eş-Şaycı, *age.*, s.46-47; Temel, Nihat, “*Kirâat ve Tecvid Istılahları*”, İFAV, İkinci Baskı, İstanbul, 2009, s.79-80; el-Cermî, İbrahim Muhammed, “*Mu'cemu Ulûmi'l- Kur'an*”, Daru'l- Kalem, Birinci Baskı, Dimeşk, 1422/2001, s.37-38, Çetin, *age.*, s. 222- 225,

²⁴ Yazır, *age.*, I/175; Bennâ, *age.*, II/545; Palûvî, *age.*, s. 3; “*Mu'cemu'l- Kıraat*”, I/17-19.

²⁵ Yazır, *age.*, I/577; İbnü'l- Cezerî, Ebü'l- Hayr Muhammed b. Muhammed, “ *en-Neşr fî Kıraati'l-Aşr*”, Beyrut, 1431/2010, II/529; Palûvî, *age.*, s.33; el-Hatîb, *age.*, I/621.

Bakara Sûresi 240. âyette geçen *وَصِيَّةً* kelimesini Ebû Amr (154/771), İbn Âmir (118/736), Hafs (180/796) ve Hamza (156/773) mansûb olarak *وَصِيَّةً* şeklinde okurlar. Diğer kıraat imamları ise merfû olarak tilâvet ederler.²⁶ Burada diğer kıraat imamlarının isimleri belirtilmemiştir.²⁷

Yine aynı sûrenin 245. âyetinde geçen *وَيَسُطُّ* kelimesi Nâfi', Bezzî (250/864), Ebû Bekir Şu'be (193/809), Kisâî (189/805), Ebu Cafer (130/748) ve Ravh'ın (235/849) okuyuşunda "sin" yerine "sâd" ile okunur.²⁸ Yazır, burada yaptığı açıklamalarda kıraat imamları ile râvilerinin okuyuşlarını karışık olarak zikretmiştir. Bezzî, İmam İbn Kesîr'in (120/738); Ebû Bekir Şu'be, İmam Âsım'ın; Ravh ise İmam Ya'kûb'un (205/821) râvidir. Genel olarak diğer raviler, imamları belirtilmeden verilmesine rağmen İmam Âsım'ın ravileri hep Âsım zikredilerek verilmiştir. Burada buna uyulmadığı görülmektedir.

*وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَىٰ إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا*²⁹ âyetindeki *السَّلَامَ* kelimesini Nâfi', İbn Âmir (118/736), Hamze, Ebû Ca'fer ve Halefü'l-Âşir (229/844) *السَّلَمَ* şeklinde okurlar.³⁰

Mâide Sûresi 42. âyetinde geçen *لِلسُّحْتِ* kelimesi İbn Kesîr, Kisâî (189/805), Ebû Ca'fer ve Yakûb (205/821) kıraatında (hâ)nın zammı (ötresi) ile *لِلسُّحْتِ* şeklinde okunmuştur. Buna göre kelime "haram mal" anlamına gelir ki, bir şeyin kökünü kazımak mânâsına "saht" ten alınmıştır. Haram da bereketi olmadığı ve ev bark yıktığı için "suht" diye isimlendirilmiştir.³¹

Fecr Sûresi 3. âyetindeki *وَالْوَتْرِ* kelimesini Hamze, Kisâî, Halefü'l-Âşir "vav" harfinin kesrasıyla *وَتْرٍ* şeklinde okumuşlardır. Meşhûr on kıraat imamının diğerleri de fethalı olarak okumuşlardır.³²

²⁶ Dâni, *age.*, s. 240; Bennâ, *age.*, II/635; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/531; Palûvî, *age.*, s. 36.

²⁷ Yazır, *age.*, II/192.

²⁸ Yazır, *age.*, II/197; Dâni, *age.*, s. 240; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/531; Bennâ, *age.*, II/637-638; Palûvî, *age.*, s. 36; el-Hatîb, *age.*, I/343-344.

²⁹ Nisâ, 4/94.

³⁰ Dâni, *age.*, s. 265; Bennâ, *age.*, II/722; Palûvî, *age.*, s.48; el-Hatîb, *age.*, II/132 (Elmalılı, bu âyette İbn Kesîr'in *السَّلَمَ* şeklindeki okuyuşunu belirtmemiştir.)

³¹ Yazır, *age.*, III/359; Dâni, *age.*, s. 269; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/549; Bennâ, *age.*, II/742; Palûvî, *age.*, s. 51; el-Hatîb, *age.*, II/314.

³² Yazır, *age.*, IX/503; Dâni, *age.*, s.520; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/652; Bennâ, *age.*, III/1464; Palûvî, *age.*, s.144; el-Hatîb, *age.*, X/414-415.

Yine aynı sûrenin 18. âyetinde geçen وَلَا تَحَاضُونَ fiili “tefâül” kalıbında olup aslı تَتَحَاضُونَ şeklindedir. Nâfi’, İbn Kesîr ve İbn Âmir “ha” harfinin ötresi ile elifsiz olarak وَلَا تَحُضُونَ olarak okunuşu belirlemişlerdir. Ebû Amr ve Ya’kûb’un kıraat tercihlerinde bu fiiller hep “ya” ile üçüncü çoğul kipi ile وَلَا يَحْمُضُونَ-وَلَا يَحْمُضُونَ şeklinde okunmuştur.³³

Fecr Sûresi’nin 25. ve 26. âyetlerindeki لَا يَعْذُبُ وَلَا يُوْتِقُ fiilleri Kisâ’ ve Ya’kub’un okuyuşlarında “zel” ve “se” harfinin fethasıyla meçhûl olarak okunur ki bunda zamirin insana ait olduğu açıkça görülür. Buna göre anlam **“Onun azabı gibi kimse azab olunmaz ve onun bağlanması gibi kimse bağlanmaz.”** şeklinde olur.³⁴

3- Fiillerde Meydana Gelen Değişikliklerin Belirtilmesi

Âyetindeki fiil İmam Hamza’nın kıraatında فَازَلَهُ الشَّيْطَانُ şeklinde okunur. Önceki şekli “zelle” fiilinin “if’âl” kalıbı olan “izlâl” mastarından iken, ikinci okuyuş “izâle” mastarındandır.³⁶

Bakara Sûresi, 96. âyette geçen يَعْمَلُونَ fiili “...Ya’kûb’un kıraatında da hitap şekli ile تَعْمَلُونَ diye okunur, bu durumda âyetin anlamı **“Allah sizin hepinizin yaptığınızı, yapacağını görüyor, biliyor demek olur.”**³⁷

Bakara Sûresi 106. âyette geçen مَا نَنْسَخْ kelimesi İbn Âmir kıraatında “nûn”un zammı ve “sîn”in kesriyle مَا نَنْسَخْ şeklinde okunur ki, “insâh” mastarındandır. İbn Kesîr ve Ebû Amr kıraatlarında birinci “nûn”un ve “sîn”in fethaları ve ondan sonra bir hemze-i sâkine ile أَوْ نَنْسَأُهَا (nense’ha) şeklinde okunur ki, erteleme/tehir mânâsına olan “nese ve nesie” kökünden türemiş olur.³⁸

³³ Yazır, *age.*, IX/516; Dâni, *age.*, s.520; İbnü’l- Cezerî, *age.*, II/652-653; Bennâ, *age.*, III/1465-1466; Palûvî, *age.*, s.144; el-Hatîb, *age.*, X/426.

³⁴ Yazır, *age.*, IX/519; Dâni, *age.*, s.520; İbnü’l- Cezerî, *age.*, II/653; Bennâ, *age.*, III/1466; Palûvî, *age.*, s.144; el-Hatîb, *age.*, X/429-430.

³⁵ Bakara, 2/36.

³⁶ Yazır, *age.*, I/353; Dâni, *age.*, s.226; İbnü’l- Cezerî, *age.*, II/ 518; Bennâ, *age.*, II/573; Palûvî, *age.*, s.22; el-Hatîb, *age.*, I/83; **“Adem ve Havva’nın cennette yerleşmeleri üzerine o şeytan o ağaç yüzünden ikisinin de ayaklarını kaydırdı veya ikisini de cennetten kaydırdı.”**

³⁷ Yazır, *age.*, I/434; İbnü’l- Cezerî, *age.*, II/524; Bennâ, *age.*, II/596; Palûvî, *age.*, s. 29; el-Hatîb, *age.*, I/156.

³⁸ Yazır, *age.*, I/462; Dâni, *age.*, s.231; İbnü’l-Cezerî, *age.*, II/524; Bennâ, *age.*, II/598-599; Palûvî, *age.*, s.29; el-Hatîb, *age.*, I/170-173.

Bakara Sûresi, 125. âyetteki emir kipinde olan وَأَتَّخِذُوا kelimesini Nâfi' ve İbn Âmir mâzî sığasıyla وَأَتَّخِذُوا diye okumuşlardır.³⁹ **"Biz Kâ'be'yi insanlara bir merci ve güvenlik yeri yapmıştık, insanlar da onu kible edinmişlerdi."**

Bakara Sûresi, 132. âyetteki وَصَّي بِهَا fiilini Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Ca'fer okumuşlardır.⁴⁰ Ayetin anlamı **"onu vasiyet ettiler"** demektir.

Bakara Sûresi, 143. âyetteki كَرُوفٌ kelimesini Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, ve Hafs med ile "raûf" şeklinde, diğerleri ise medsiz olarak "raufun" diye okumuşlardır.⁴¹

Bakara Sûresi, 144. âyetteki يَعْْمَلُونَ fiilini İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Ravh "tâ" ile تَعْمَلُونَ diye okumuşlardır. Bu okunuşa göre âyet, **"Allah hiç birinizin amellerinden gafil değildir"**, demek olup müminler hakkında müjde, kâfirler hakkında ise korkutma ve tehdit mânâsı taşır.⁴²

Bakara Sûresi, 149. âyette de bunun tersi bir durum söz konusudur. تَعْمَلُونَ fiilini Ebû Amr يَعْْمَلُونَ **"Onların yaptıklarından"** şeklinde okur ki İslâm'a muhalif olanlar hakkında bir uyarıdır.⁴³

Hümeze Sûresi 2. âyetinde geçen جَمَعَ fiilini İbn Âmir, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ravh, Halef ve A'meş (148/765) "mim" harfinin şeddesiyle tef'îl kalıbında جَمَعَ şeklinde okumuşlardır⁴⁴ ki, bunda çokluk anlamı olduğundan şöyle demek olur: **"Şuradan buradan mal biriktirmiştir ve hep onu saymaktadır."**⁴⁵ Burada İmam sırası gözetilmiş genel kabul gören Aşera imamlarının sıralamasında 8. imam Ebû Ca'fer'den sonra 9. İmam Ya'kûb'un râvîsi Ravh belirtilmiş daha sonra şâz kıraat imamlarından A'meş zikredilmiştir. Bu husus Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın tefsirinde kıraat bilgilerini ve okuyuş özelliklerini verirken kıraat ilminin esaslarını dikkate aldığını gösterir. Yine bu sûrenin

³⁹ Yazır, *age.*, I/490; Dâni, *age.*, 232; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/ 526; Bennâ, *age.*, II/605; Palûvî, *age.*, s. 30; el-Hatîb, *age.*, I/189-190.

⁴⁰ Yazır, *age.*, I/494; Dâni, *age.*, s. 233; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/527; Bennâ, *age.*, II/607; Palûvî, *age.*, s. 30; el-Hatîb, *age.*, I/197.

⁴¹ Yazır, *age.*, I/518; Dâni, *age.*, s.233; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/527; Bennâ, *age.*, II/610; Palûvî, *age.*, s. 30; el-Hatîb, *age.*, I/208.

⁴² Yazır, *age.*, I/520- 521; Dâni, *age.*, s. 234; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/527; Bennâ, *age.*, II/611; Palûvî, *age.*, s. 30; el-Hatîb, *age.*, I/210.

⁴³ Yazır, *age.*, I/526; Dâni, *age.*, s. 233; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/527; Bennâ, *age.*, II/612; Palûvî, *age.*, s. 30; el-Hatîb, *age.*, I/214. (Ayrıca bu okuyuş şâz kıraat olarak kabul edilen Yezîdî'nin de tercih ettiği okuyuştur.)

⁴⁴ Dâni, *age.*, s. 532; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/655; Bennâ, *age.*, III/1480; Palûvî, *age.*, s. 148; el-Hatîb, *age.*, X/576.

⁴⁵ Yazır, *age.*, X/204.

başında on kıraat imamının ve hatta şâz kıratların bile okunuşunda ittifak ettiği bir hususu da belirtir. *هُمَزَةٌ لَمْزَةٌ* kelimelerinde bulunan "mim" harfi hep fethalı olarak okunmuştur.⁴⁶ Yazır'ın burada verdiği bu bilgiyi kıraat ilmi açısından doğru olarak kabul etmek zordur. *هُمَزَةٌ لَمْزَةٌ* kelimelerinde değişik okuyuşlar vardır: Ebû Ca'fer Muhammed b Ali Bâkir ve A'rec *هُمَزَةٌ لَمْزَةٌ* şeklinde tahfîf ederek mim harflerini sukûnlu okumuşlardır. Ayrıca itba' ile *هُمَزَةٌ لَمْزَةٌ* diye de okunmuştur.⁴⁷

4- Âyetin Manasının Kıraat Vechiyle Açıklanarak Mana Farklılıklarının Belirtilmesi

Âyetlerin anlaşılmasında kıraatlerin etkisinin en fazla görüldüğü ve tefsir kitaplarında müfessirlerin üzerinde çokça durdukları husus budur. Cenab-ı Hak'ın muradının tam anlaşılması, âyetteki lafızların bütün yönleriyle incelenmesini gerektirir. Anlam-lafız ilişkisi mananın oluşmasında ve anlaşılmasında önem arz eder.

Bu duruma *Hak Dini Kur'an Dili* isimli tefsirde çokça rastlanmaktadır. Bu kıraat vecihleri belirtilirken bazen anlamda değişme olurken bazen anlam aynı kalabilmektedir. Biz bu başlık altında her iki durumu açıklayan örnekler vereceğiz.

Tefsirde bulunan en detaylı kıraat açıklamalarını Fatihâ Sûresi'nde görüyoruz. *مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ* âyetinde iki farklı kıraat vardır. On meşhur kıraat imamından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamze, Ebû Ca'fer bu âyeti elifsiz olarak *مَلِكِ* şeklinde okurlar. Âsım, Kisâî, Ya'kûb, Halefû'l-Âşîr ise *مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ* şeklinde okurlar ki bizim kıraatımız da bu şekildedir. Birinci kıraat "mim" harfinin ötresiyle mülk mastarından sıfat-ı müşebbehe kalıbı, ikincisi ise "mim" harfinin kesresiyle "milk" mastarından ism-i fâil kalıbıdır. Bu kelimeler "güç" kavramıyla ilgilidir. Birisi her şeyden önce ve doğrudan insan varlığı üzerinde tasarrufta bulunma, diğeri ise her şeyden önce ve doğrudan eşyanın kendileri ve sağladığı yararlar üzerinde tasarrufta bulunma gücüdür. "Melik oluş" genel bir fayda için görüş bildirip yönetmek, emredip yasaklamak, güzel vaadde bulunmak ve korkutmak ödüllendirmek ve yoksun bırakmak gibi, haklar ve yetki ile akıl sahibi insan varlığı üzerinde tasarrufta bulunarak ve hükümleri yürürlüğe koyarak, toplumsal bir yapıyı denetleyip kontrol eden bu (gücü) tek bir kişi örneğinde temsil eden bağımsız ve genel bir vekillik kudretini ifade eder. "Malik oluş" ise, mal olan şeylerin hepsi

⁴⁶ Yazır, *age.*, X/203.

⁴⁷ el-Hatîb, *age.*, X/575; 'Ukberî, Ebi'l-Bekâ, "*l'râbü'l- Kırâati'ş-Şevâz*", Âlemü'l-Kütüb, İkinci Baskı, Beyrut, 1431/2010, II/841.

veya bir kısmı üzerinde bireyin, özel bir yarar için, kendi başına kontrol ve kullanım hak ve yetkisi demek olup, özel bir vekillik ve kudreti ifade eder. Bunların birbirleriyle ilgili olduğu yönler de vardır. Gerek “kayıtsız, koşulsuz malik oluş” ve gerekse “kayıtsız, koşulsuz melik oluş” tamamen ve ancak Alemlerin Rabbi Allah’a özgüdür... İşte مَالِكِ şeklinde okuma “bireysel milkiyet” perspektifinden, مَلِكِ şeklinde okuma da “toplumsal mülkiyet: melik oluş” perspektifinden, uyarı ve müjdelemeyi anlatıp zihinlere ulaştırmaktadır. İki uyarının tek bir kıraatta toplanılmasına Fatihâ’da ilahi rahmet müsaade etmemiş ve en büyük belağat, bu iki anlamı iki kıraata paylaştırmasında ortaya çıkmıştır.⁴⁸

Bakara Sûresi 191. âyetinde “Onları (size karşı savaşanları) yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram’da onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir.” âyetindeki وَلَا تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى وَلَا تَقَاتِلُوهُمْ وَلَا تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يَقَاتِلُوكُمْ şeklinde okumuşlardır. Bu durumda âyetin anlamı “**Mescidi Haram yanında onlar sizden birini öldürmedikçe siz de onları öldürmeyiniz. Eğer onlar sizi öldürürse siz de onları öldürünüz**” şeklinde değişmiştir.⁴⁹

Bakara Sûresi’nin 208. âyetinde geçen السَّلْمِ kelimesini Nâfi, İbn Kesîr, Kisâî ve Ebû Ca’fer sin harfinin fethasıyla السَّلْمِ şeklinde tilâvet ederler. Bu durumda anlamda çok fazla bir değişiklik olmaz. Her iki halde de kelime “**barış ve esenlik içinde olmak**” anlamına gelir.⁵⁰

Elmalılı M. Hamdi Yazır وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ âyetinde⁵¹ geçen تُرْجَعُ kelimesini İbn Amir, Hamze, Kisâî ve Halefû’l- Aşîr’in bu âyetleri daima “ta”nın fethası ve “cim” in kesresiyle “تُرْجَعُ” şeklinde okurlar diye belirtmiştir. Bu okuyuşa göre anlam da “**bütün işler yalnızca Allah’a geri döner**” şeklinde değişir.⁵²

⁴⁸ Yazır, *age.*, I/149-151.

⁴⁹ Yazır, *age.*, II/87; Dâni, *age.*, s. 238; İbnü’l-Cezerî, *age.*, II/529; Bennâ, *age.*, II/659; Palûvî, *age.*, s. 34; el-Hatîb, *age.*, I/265.

⁵⁰ Yazır, *age.*, II/122; Dâni, *age.*, s. 238; İbnü’l-Cezerî, *age.*, II/530; Bennâ, *age.*, II/626- 627; Palûvî, *age.*, s. 34; el-Hatîb, *age.*, I/282- 283.

⁵¹ Bakara, 2/210.

⁵² Yazır, *age.*, II/124; Dâni, *age.*, 238; İbnü’l-Cezerî, *age.*, II/530; Bennâ, *age.*, II/627; Palûvî, *age.*, s. 34; el-Hatîb, *age.*, I/287-288.

53 âyetinde geçen مُدْخَلًا كَرِيمًا ⁵³ إِنَّ تَحْتَيْنِيَا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكْفِّرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلُكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا kelimesini Nâfi' ve Ebû Ca'fer مُدْخَلًا şeklinde okumuşlardır. Bu durumda anlam **"...sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız"** şeklinden **"...sizi şerefli bir yere yerleştiririz."** anlamına dönüşür.⁵⁴

Nisâ Sûresi 94. âyetinde geçen فَتَبَيَّنُوا kelimesini Yazır, *"iyi anlayın, açıklık ve netlik arayın, aceleyle şüphe ve kuşku üzerine ve zayıf yorumlarla değil dikkatli davranma ve kesin bilgi üzerine kılıç vurun"* şeklinde açıklamıştır. Hamze, Kisâi ve Halefü'l-Âşir kıraatlarında "sebat" kökünden فَتَبَيَّنُوا şeklinde okunduğunda *"iyi tutununuz ayağınızı denk alınız, sağlam basınız, acele ile çürük tahtaya basmayınız ayağınız kaymasın"* anlamlarına gelir.⁵⁵

Furkân Sûresi 61. âyetinde geçen سِرَاجًا kelimesini Hamze, Kisâi ve Halefü'l-Âşir س harfinin ötresi ile çoğul سُرُجًا olarak okumuşlardır. Bu okuyuşa göre anlam güneşten başka büyük yıldızları da içine alır. İlk verilen okuyuşta kast edilen ise ışık veren şey, kandil, lamba ki, kastedilen Güneş'tir.⁵⁶

57 âyetinde geçen حَاتِمٌ kelimesi İmam Âsım'ın okuyuşunda "ta" harfinin fethasıyla diğer kıraat alimlerinin okuyuşunda ise kesrasıyla okunur⁵⁸. حَاتِمٌ kelimesi "ism-i fâil" olup "hatim eden, sona erdiren veya mühürleyen" demektir. Mühür ise bir şeyin belgelendirilmesi ve tasdiki için en sonuna basıldığı için hem "son" anlamını hem de "onaylama" anlamını içerir. Şu halde iki kıraat "Hatemünnebiyyîn" nitelemesinin iki ayrı anlamına ayrı ayrı işaret ediyor. Yani **"Allah'ın elçisi Muhammed hem peygamberleri sona erdiren son peygamberdir, belgeleyen ilâhî bir mühürdür."** Eğer o gelmeseydi, diğer peygamberler unutulup gidecek, tarihte onların varlıklarının ve peygamberliklerinin gerçekliğini bilimsel olarak kanıtlamak mümkün olmayacaktı.⁵⁹

Meâric Sûresi 1. âyetinde geçen سَأَلَ fiili "istedi, dilendi, dua etti, sor-du" anlamlarına gelir. "İstedî" mânâsı diğer anlamların hepsini ifade edebi-

⁵³ Nisa Suresi, 4/31.

⁵⁴ Yazır, *age.*, III/75; Dâni, *age.*, s. 262; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/545; Bennâ, *age.*, II/712; Palûvî, *age.*, s. 47; el-Hatîb, *age.*, II/59.

⁵⁵ Yazır, *age.*, III/137; Dâni, *age.*, s. 265; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/547; Bennâ, *age.*, II/722; Palûvî, *age.*, s. 48; el-Hatîb, *age.*, II/131.

⁵⁶ Yazır, *age.*, VI/272; Dâni, *age.*, s. 388; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/606; Bennâ, *age.*, III/1123; Palûvî, *age.*, s. 101; el-Hatîb, *age.*, VI/371.

⁵⁷ Ahzâb, 33/40.

⁵⁸ Dâni, *age.*, s.418; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/616; Bennâ, *age.*, III/1204; Palûvî, *age.*, s. 111; el-Hatîb, *age.*, VII/ 292- 293.

⁵⁹ Yazır, *age.*, VI/ 534- 535.

lir. Nâfi', İbn Âmir, ve Ebû Ca'fer kıraatlarında hemzesiz سَالْ şeklinde okunur ki, bu da aynı anlama gelmekle birlikte” aktı” demek olur.⁶⁰

Müzemmil Sûresi 6. âyette geçen وَطْنَا kelimesiyle ilgili olarak da merhum Elmalılı M. Hamdi Yazır şu açıklamaları yapmıştır: “Vatı” sözlükte “basmak, çiğnemek, yumuşatıp döşemek, hazırlamak, uydurmak” yani “uygun hale koymak, uygunluk” anlamlarında mastardır. Bir de tümseklikler arasındaki “basık ve engin yere” denir. Ebû Amr ve İbn Âmir bu kelimeyi “vav” harfinin esresi ve “ta” harfinin fethası ve med edilmesiyle وَطَاءْ diye okumuşlardır. Bu ve aynı babdan mastar olan “muvâtae” mutabakat/uygunluk ve uyum demektir. Yani gece yapılan iş ve ibadet daha baskın, daha içten” yahut “kalp ve vicdana daha uygun” demektir.⁶¹

5-Kıraat- irâb ilişkilerinin belirtilmesi

Bakara Sûresi, 177. âyette “... كَيْسَ الرَّئِ” Hamze (156/773) ve Âsım'ın râvîsi Hafs (180/796), “râ” harfinin fethasıyla; diğerleri “râ” harfinin zamme-siyle okurlar ki, birincisinde الرَّئِ kelimesi، كَيْسِ'nin haberi; ikincisinde ise ismi olur.⁶²

Âl-i İmrân Sûresi 19. âyetinde geçen إِنَّ الدِّينَ ifadesi Kisâfî'nin kıraatında fetha ile إِنَّ الدِّينَ diğer kıraatların hepsinde kesre ile okunur.⁶³ “Enne” okunduğu takdirde bu cümle bir önceki cümleden bedel olmuş olur. Yani Allah Teâlâ, kendi birliğine şahitlik ettiği gibi, hak dinin İslâm dini olduğuna da şahadet eylemiştir, asıl şahadet edilen şey de budur. Kesre olarak إِنَّ الدِّينَ okunduğu takdirde ise لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **“O azîz ve hikmetli Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur”** hükmü, bu şahitliğin sonucu olur. “Allah katında din, İslam'dır” cümlesi ise onun gerekli bir sonucunu gösteren bir yeni cümle olur.⁶⁵

⁶⁰ Yazır, *age.*, IX/96; Dâni, *age.*, s. 496; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/645; Bennâ, *age.*, III/1417; Palûvî, *age.*, s. 137; el-Hatîb, *age.*, X/75-76. (Ayrıca bu kelime üzerinde vakıf halinde Hamza beyniye yapar.)

⁶¹ Yazır, *age.*, IX/165-166; Dâni, *age.*, s. 500; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/67; Bennâ, *age.*, III/1427; Palûvî, *age.*, s. 138; el-Hatîb, *age.*, X/142.

⁶² Yazır, *age.*, I/577; Dâni, *age.*, s. 236; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/529; Bennâ, *age.*, II/620; Palûvî, *age.*, s. 33; el-Hatîb, *age.*, I/239.

⁶³ Dâni, *age.*, s. 249; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/538; Bennâ, *age.*, II/669; Palûvî, *age.*, s. 40; el-Hatîb, *age.*, I/463-464.

⁶⁴ Âl-i İmran, 3/18.

⁶⁵ Yazır, *age.*, II/412-413.

قَالَ إِنَّا فَعَلْنَا لَنَا 66 “Dediler ki: “Kuşku yok ki biz...”, buradaki إِنَّا kelimesi قَالَ fiilinin mefûlü olduğu için bütün kıraatlarda böyle esreli okunur. Buna atfedilen yerlerde de esreli okunması gerekir. Bu sûrede bu وَأَنَّهُ ile sonrasındaki إِنَّ edatlarının atfı önemli bir konudur. Bunlar kıraatların bazısında üstün bazılarında esre okunmuştur. Bazılarını esre, bazılarını üstün okuyanlar da vardır. Esre okunan kıraatlarda bunların إِنَّا نَسْمِعُنَا üzerine atfedildiği açıktır “**ve şöyle, ve şöyle söylediler**” demektir. Fetha ile okunmasında -Hafs kıraatindeki okuyuş⁶⁷ ve elimizdeki Kur’an ların harekesi de böyledir- bazı incelikler vardır. O zaman bu fethalı “enne”lerin bazıları بِه deki بِه nin mahalline veya بِأَنَّهُ gibi kabul edilerek بِه nin zamirine atfedilmiş olup” dinledik de ona ve şu şu gerçeklere iman ettik” şeklinde anlaşılır. Bu durumda bu sayılanlar da cinlerin sözlerinden olur. Arada ve sonunda bazı “enne”ler de 68 deki أَوْحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ 68 deki أَنَّهُ üzerine atfedilir ki, onların cinlerin sözlerinden hikâye olmayıp, doğrudan Allah katından vahyolunan sözlerden olarak düşünülmesi gerekir. Nitekim 69 ve 70 وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ وَأَنَّ لَوْ اسْتَقَامُوا 69 وَأَنَّ لَوْ اسْتَقَامُوا 70 cümleleri böyle doğrudan doğruya vahiy olduğu için bütün kıraatlarda fetha ile okunmuştur. 71 وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ 71 وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ 72 “Burada أَنَّهُ lafzı Nâfi’ kıraatında ve Âsım’dan Ebû Bekir’in rivâyet ettiği kıraatta esre ile أَنَّهُ ; İmam Hafs’ın ve diğerlerinin kıraatlarında fetha ile okunur.⁷³ Esre ile okunması “cinlerin sözlerine atıftan yani onların sözlerinden sayılmasından dolayıdır” deniliyor. Bu şekilde كَادُوا “neredeyse geçeleneceklerdi” fiilinin öznesi cinler olmaz. Fakat buradan bir tek âyet, arada cinlerin sözlerine atfedilince yukarıdaki hoşluk ve incelik görünmez. Onun için esre ile gelen kıraatta baştaki “vav” atfı olmayıp bunun Allah’ın sözü olarak yeni bir cümle başlangıcı olması daha uygundur. Fetha ile okunması ise baştaki “Bana vahyolundu ki...” cümlesine atfı yapılmasına göredir. Bu şekillerde كَادُوا fiilinin öznesi “cinler” veya “cinler ve insanlar” olur. Bunları âyetin anlamına şöyle yansıtabiliriz: **“Bana şu vahyedildi ki: O Allah’ın kulu, Muhammed kalkmış ona dua ederken, ibadet ederken o kulun üzerine nerdeyse geçeleneceklerdi”** yani o dinleyen

⁶⁶ Cin, 72/1.

⁶⁷ M. Hamdi Yazır kendi kıraat tercihini burada belirtmiş olmaktadır.

⁶⁸ Cin, 72/1.

⁶⁹ Cin, 72/16.

⁷⁰ Cin, 72/18.

⁷¹ Yazır, *age.*, IX/139; Dâni, *age.*, s. 499- 500; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/646- 647; Bennâ, *age.*, III/1423- 1425; Palûvî, *age.*, s. 138; el-Hatîb, *age.*, X/ 113-vd.

⁷² Cin, 72/19.

⁷³ Dâni, *age.*, s. 499; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/647; Bennâ, *age.*, III/1424; Palûvî, *age.*, s. 138; el-Hatîb, *age.*, X/137-138.

cinler, acelecilikten çoğalıp kalabalıklaşarak etrafına öyle toplandılar ki, az daha keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi. “Çünkü hiç görmedikleri bir ibadet görüyor ve iştmedikleri bir dua duyuyorlardı.” Bu ifade cinlerin sözlerinden sayılması halinde ise anlam şöyle olur: **“Cinler kavimlerine şunu söylediler: O Allah'ın kulu kalkmış Allah'a kulluk ederken, müşrik insanlar ona düşmanlıkta aleyhine öyle toplanmışlar ki, az daha birbirlerine geçip keçeleneceklerdi.”** Katâde'den rivâyet edilen üçüncü bir anlam daha vardır ki: **“İnsanların ve cinlerin kafirleri onun işini, üstlendiği görev ve çağırışı boşa çıkarmak için aleyhine öyle toplanmışlar ki, az daha birbirlerine keçeleneceklerdi. Fakat Allah onu herhalde korur, düşmanlarına karşı ona zafer nasip eder.”** Bu anlam her iki kıraata da uygundur.⁷⁴

Kureyş Sûresi'nde geçen “ilâf” kavramı iki açıdan iki anlam ifade etmektedir. Birisi “uyuşup anlaşarak bir sözleşme ve uzlaşma yapmaktır” bu anlamda “mufâale” babından olan “iyâlâf” ve “ilâf” anlamları açıktır. Birisi de “ötekini alıştırarak ülfete sevk etmektir” ki bu durumda, bunun da “if'âl” babından olan “iyâlâf” olduğu görülür. Bu sûrede bu kelimenin “bedel” yoluyla iki defa zikredilmesinden de her birinin bir anlama işaret olma olasılığı olduğu gibi, İbn Âmir kıraati de birincinin “ilâf” ikincinin ise “iyâlâf” olduğu hususu açıktır.⁷⁵

6- Kıraatlardan fikhî hükümler çıkarılması

Tefsirin yazılması aşamasında belirlenen şartlardan biri de On Kırâati (Kırâat-i 'aşere'yi) aşmamak üzere, bazı âyetlerin okunuş şekillerinin bildirilmesi olmasına rağmen⁷⁶ Elmalılı'nın bu âyetlerden yola çıkarak fikhî hükümler belirttiği de olmuştur. Bu husus onun kıraatlara sadece lafız farklılığı olarak yaklaşmadığını gösterir. Sadece okuma açısından bir tercih yapılmış olsa (daha önceki başlıklarda bu durum incelenmiştir) fikhî hükümler çıkarma yoluna gidilmezdi.

Bakara Sûresi, 184. âyette “...Nâfi' ve Ebû Ca'fer kıraatlarında ve İbn Âmir'den İbn Zekvan (242/857) rivâyetinde⁷⁷ فِدْيَةٌ kelimesi طَعَام kelimesine izafetle ve tensersiz olarak ve طَعَام kelimesi meksûr طَعَام فِدْيَةٌ şeklinde okunur.⁷⁸

⁷⁴ Yazır, *age.*, IX/147- 148.

⁷⁵ Yazır, *age.*, X/262; Dâni, *age.*, s. 532; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/655; Bennâ, *age.*, III/1482; Palûvî, *age.*, s. 148; el-Hatîb, *age.*, X/595-600.

⁷⁶ Yazır, *age.*, I/51.

⁷⁷ İmam Âsım dışında genellikle imam belirtilmeksizin râviler söylenmiştir.

⁷⁸ Dâni, *age.*, s. 237; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/529; Bennâ, *age.*, II/622; Palûvî, *age.*, s. 33; el-Hatîb, *age.*, I/252.

Belirlilik takısı olan elif-lam anlamını içeren bu isim tamlamasına göre ifade **"bir yoksul yiyeceği fidye"** demek olur.

Yine Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Ca'fer kıraatlarında مَسْكِينٍ kelimesi çoğul sığasıyla مَسَاكِينٍ şeklinde okunur ki, **"yoksullar yiyeceği fidye"** demektir. Birincisinde her orucun fidyesi, ikincisinde ise toplam orucun fidyesi anlaşılır.⁷⁹

Daha önce üzerinde durulan وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُفَاتِلُوكُمْ âyetiyle ilgili olarak Hamze, Kisâî ve Halef وَلَا تَقْتُلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يَقْتُلُوكُمْ şeklinde okuduklarını, bu durumda âyetin anlamının **"Mescidi Haram yanında onlar sizden birini öldürmedikçe siz de onları öldürmeyiniz. Eğer onlar sizi öldürürse siz de onları öldürünüz"** şeklinde olduğunu belirtmiştik.⁸⁰ Buradan anlaşılan harem bölgesi ve Mekke-i Mükerrrem'e içinde saldırmak öldürmek caiz değildir, yapılacak ilk görev sadece onları oradan çıkarmaktır, fakat orada öldüren öldürülür. Hatta Mekke'nin içinde cinayet işleyen bir kimse Ka'be'nin haremine sığınsa, orada yine öldürmek caiz değildir, o bölgeden çıkarılır da ondan sonra kısas edilir.⁸¹

Mâide Sûresi'nde bulunan abdest âyetiyle ilgili kıraat farklılıkları ve bunların fikhî hükümleriyle ilgili olarak Hamdi Yazır tefsirinde şu açıklamaları yapmıştır: "6. âyette geçen وَأَرْجُلُكُمْ kelimesi İbn Kesîr, Ebû Amr'ın okuyuşlarında, Âsım'dan Ebû Bekir Şu'be okuyuşunda, Hamze, Ebû Ca'fer ve Halef'ül-Âşir'in tilâvetlerinde "lam" harfi "cerr" ile kesre; diğer okuyuşlarda yani Nâfi', İbn Âmir, Âsım'dan Hafs, Kisâî, Ya'kûb'un okuyuşlarında "nasb" ile üstün okunur. "Nasb" yani üstün ile okuyuşta âyet, ayakların yüz ve el gibi فَأَغْسِلُوا "yıkayınız" emrine bağlanması açısından, "cerr" yani kesre ile okuyuşta da وَأَمْسَحُوا "meshedin" emrine bağlanması açısından daha açıktır. Birine göre ayaklar yıkanacak diğerine göre mesh ile yetinilebilecektir. Bunun en güzel ve en doğru çözüm şekli çıplak ayakların yıkanması; meşhûr sünnet ile sabit olduğu şekilde abdestle giyilmiş mest, fotin üzerine mesh edilebileceğidir. Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunun görüşü budur."⁸²

⁷⁹ Yazır, *age.*, II/27-28.

⁸⁰ Bu konu "Âyetin manasının kıraat vechiyle açıklanarak mana farklılıklarının belirtilmesi" şeklindeki 3. başlığın altında incelenmiştir.

⁸¹ Yazır, *age.*, II/87.

⁸² Yazır, *age.*, III/ 272- 273; Dâni, *age.*, s. 268; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/549; Bennâ, *age.*, II/737; Palûvî, *age.*, s. 50; el-Hatîb, *age.*, II/231-233.

7- Şâz Kıraatların Kullanılması

On kıraat dışında dört kıraat⁸³ şâz olarak kabul edilmiştir. Bu kıraatların şâz olması mütevatir kıraatlar için belirtilmiş/kabul edilmiş şartları⁸⁴ taşımamış olmalarından kaynaklanır. Bu şartları taşımayan olmaları tefsir ve fıkıh ilminde bu şâz kıraatlardan faydalanılamayacağı anlamına gelmez. Sadece onları Kur'an olarak okumak doğru değildir.

Rûm Suresi 3.âyette baştaki عُبَيْتِ fiili ma'lûm, سَيَغْلِبُونَ fiili ise meçhul sığısıyla okunduğu takdirde Ebu Said el-Hudrî ve diğer bazı sahabeden rivayet edilen "şâz kıraata⁸⁵" göre: **"Rumlar galib geldi, fakat onlar, bu galibiyetlerinden sonra ilerde mağlub olacaklar."** diye doğrudan doğruya mânâ açıkça ifade edilmiş olur. Bu ise öncekilerden daha uzak ve geleceğe ait olması bakımından daha önemli olan bir mucizedir. Fakat diğerleri gibi Hz. Peygamberin zamanında ortaya çıkmayıp, sonra gerçekleşeceğinden âyette işaretle gösterilip, Peygamber tarafından açıklanmıştır. Bununla ilgili oryantalistlerin "ma'lûm kip" ile "galebeti'r-rûm" şeklinde okununca âyette geleceğe ait bir mûcizeliğin kalmayacağını ileri sürmeleri; onların "seyuğlebûn" şeklinde meçhûl kip ile okununca, âyetin Rumların gelecekteki yenilgilerini bildirdiğini, kavrayamadıklarını gösterir.⁸⁶ Ayrıca bu açıklamalardan M. Hamdi Yazır'ın dönemindeki batılı yazarlardan ve onların görüşlerinden haberi olduğu kanaatine ulaşabiliriz.

Hümeze Sûresinin ilk âyetinde sadece on kıraat imamının değil şâz kıraat imamlarının dahi ittifak halinde oldukları belirtilmiştir.⁸⁷

8- Kıraat İmam ve Ravilerinin İsimlerinin/rumuzlarının Belirtilmesi

Kıraat ilminde kolaylık olması için imam ve râvî isimlerini açık olarak yazmak yerine bir veya iki harfli semboller belirlenmiştir. İlk yedi kıraat imamı ve ikişer râvîsi için ebced tertibi esas alınarak (vav harfi hariç) birer

⁸³ Hasan-ı Basrî (110/728), İbn Muhaysın (123/741), A'meş (148/765), Yahya b. Mübarek el- Yezîdî (202/817).

⁸⁴ Değişik tanımları olmakla birlikte Mütevatir Kıraat; "Yalan üzere ittifak edip birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir grup insanın kendileri gibi diğer bir grup insana naklettikleri ve muttasıl bir senetle Peygamberimize ulaşan kıraat demektir." Meşhur kıraat ise kendisinde mütevatirlik şartıyla beraber senedin sahih olması, Arap gramerine ve Resm-i Osman'a takdir de olsa muvafakat şartlarını taşıyan kıraat olarak tanımlanır. (Ünal, age. s.98- 99)

⁸⁵ İbn Haleveyh, " Muhtasâr fî Şevâzî'l- Kur'an" , 117; Ukberî, age. , II/278; Bennâ, age., III/1178; el-Hatîb, age., VII/137-138.

⁸⁶ Yazır, age., VI/446.

⁸⁷ Yazır, age., X/203. (Bu âyet ile ilgili kıraat farklılıkları daha önce belirtilmişti)

remz belirlenmiştir. Kalan kıraat imam ve râvîleri içinde ikişer harfli semboller belirlenmiş ve öylece kullanılır olmuştur.⁸⁸ Kıraat imam ve râvîleri için kullanılan bu rumuzlar daha önce belirtildiği için tekrar burada açıklama yapılmayacaktır.

Elmalılı'nın tefsirinde bu başlık altında sayılabilecek pek çok örnek olmasına rağmen makalede ele alınan âyetlerde farklılıkların sağlanması ve hep aynı örnekler üzerinde durulmaması için diğer başlıklar incelenirken ele aldığımız âyetlerin dışında farklı örnekler de vermeye çalışacağız.

Bakara Sûresi'nin 51. âyetinde kıraat imamlarının sadece isimleri verilerek yetinilmeyip Aşere-takrib⁸⁹ eğitimlerinde kullanılan (ح، جمع، يع) ⁹⁰rumuzları da belirtilmiştir.⁹¹

Bakara Sûresi 144. âyetindeki kıraat ihtilafları belirtilirken imamlarla birlikte bir de râvîye yer verilmiştir.⁹² İbn Âmir, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Ravh تَعْمَلُونَ şeklinde okumuşlar diye İmam Ya'kûb'un ikinci râvîsi Ravh (235/849) vurgulanmıştır. Aynı tarzda yine Bakara Sûresi 184. âyetinin tefsirinde de İbn Âmir'in ikinci râvîsi İbn Zekvân'ın okuyuşu belirtilmiştir.⁹³

Bu örnekler⁹⁴ bize Elmalılı'nın Tefsirinde kıraat ihtilaflarını belirtilirken sadece imamların okuyuşlarını değil aynı zamanda o imamların râvîlerinin kıraat ihtilaflarını da ele aldığını göstermektedir.

9- Kıraatlar Arasında Tercih Yapılması

Elmalılı, Bakara Sûresi 85. âyetinde geçen تَفَادَوْهُمْ kelimesinin İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamze ve Halefû'l- Âşir tercihlerindeki sülâsî olarak "tâ"nın fethi, "fâ"nın sükûnu ile تَفَادَوْهُمْ şeklindeki kıraatlarını⁹⁵ mana açısından doğru bulmamıştır. **"Buna rağmen onlar, düşman elinde esir olarak**

⁸⁸ Çetin, Abdurrahman, *age.*, s. 320- 321; Karaçam, İsmail, *age.*, s.151- 161, Ünal, Mehmet, *age.*, s.71- 76.

⁸⁹ İmam İbnü'l-Cezerî'nin *et-Tahbîru't- Teysîr'i* ile *ed-Dürre* isimli eserlerinin münderacatına Aşere Tarîki denir.

Kıraatı aşere imamlarının râvîleriyle, o râvîlerin arasındaki ufak tefek ihtilaflara da Tarîku't-Takrîb adı verilir.(bkz. Temel Nihat, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, s.129.)

⁹⁰ Yazır, *age.*, I/375.

⁹¹ "Hatırlayın ki, biz Mûsa ile kırk gece için sözleşmiştik". Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'un bu âyetteki وَعَدْنَا kelimesini elifsiz olarak وَعَدْنَا olarak okuduklarını belirtmiştir. Bu durumda anlam "Hani biz Mûsa'ya tam kırk geceyi vâd etmiştik de..." şekline dönüşür

⁹² Yazır, *age.*, I/520-521.

⁹³ Yazır, *age.*, II/27.

⁹⁴ Bakara Sûresi 185. âyetinde bizim kıraat imamımız olan Âsım'ın birinci râvîsi Ebû Bekr Şû'be'nin وَلِيَكْمَلُوا şeklinde okuduğunu belirtmesi de konuyla alakalı bir diğer örnektir.(bkz. Yazır, *age.*, II/50)

⁹⁵ Dâni, *age.*, s. 229; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/523; Bennâ, *age.*, II/589.

size gelirlerse fidyelerini verip kurtarmaya kalkışıyorsunuz. Bu cümleyi **“onlar size esir düşer gelirlerse, fide almaya kalkışıyorsunuz”** şeklinde anlamanın daha doğru olduğunu ifade etmiştir. تَقْدُوهُمْ kıraatının buna elverişli olmadığı kanaatindedir. Bunun için tefsircilerin çoğunluğu önceki mânâyı tercih etmişlerdir.⁹⁶

10- Meâl⁹⁷ Bölümünde Kıraatlardan Faydalanılması

Daha önceki başlıklar altında incelediğimiz hususlar her ne kadar tefsir kısımlarında ele alınmış ve gerekli açıklamalar yapılmışsa da bazen meâl kısmında da kıraat farklılıklarının gözetildiği ve meâlin o kıraatlar açısından ele alındığı görülmektedir. Bütün kıraat farklılıklarının âyet/ler/in manasına etki etmediği bilinen bir husustur. Elmalılı Hamdi'nin tefsirinde ele almadığı ancak âyetlerin meâllerine yansıttığı bazı hususları da çalışmamız esnasında tespit etme imkânına kavuştuk. Her ne kadar meâllerin kıraat farklılıklarına yaklaşımlarını ele alan müstakil çalışmalar çok az da olsa⁹⁸ burada konuyla ilgili vereceğimiz örnek ileride yapılacak çalışmalara ilgiyi artırabilir.⁹⁹

Nisâ Sûresi 1. âyetinde وَالْأَرْحَامَ kelimesi farklı iki şekilde okunmuştur. İmam Hamze bu kelimeyi وَالْأَرْحَامَ şeklinde son harfi kesreli olarak; diğer kıraat imamları ise وَالْأَرْحَامَ şeklinde son harfi fethalı olarak okumuşlardır.¹⁰⁰ Birinci okuyuşa göre anlam **“...Allah'tan korkun ki; siz Ona(Allah'a) ve rahimlere and vererek birbirinizden dilekte bulunursunuz...”** şeklinde olur. İkinci okuyuşa göre ise anlam **“...Kendisinin adını öne sürmek suretiyle birbirinize dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalıktan(o bağı koparmaktan) sakının...”** şeklinde olur.

Elmalılı meâl kısmında وَالْأَرْحَامَ şeklindeki kıraatı esas alarak şu anlamı vermiştir: **“Ey o bütün insan kömeleri! Sakının o Rabbinize karşı gelmekten ki sizleri bir tek nefisten yarattı, ondan eşini yarattı da ikisinden birçok erkek ve dişiler üretti, sakının o Allah'a karşı gelmekten ki siz**

⁹⁶ Yazır, *age.*, I/415.

⁹⁷ Elmalılı, Tefsir'i'nin mukaddime bölümünde meâl-tefsir-te'vîl kelimeleri üzerinde uzun uzadıya durmuş ve önemli açıklamalarda bulunmuştur.

⁹⁸ Bkz. Okuyar, Murat, *“Kıraatlar Açısından Elmalılı ve Çantay Meallerinin Değerlendirilmesi”*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012.

⁹⁹ Makalenin uzamaması ve sadece bu konuyu ele almaması sebebiyle tek örnekle yetinilmiştir.

¹⁰⁰ Dâni, *age.*, s. 260; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/544; Bennâ, *age.*, II/704; Palûvî, *age.*, s. 45; el-Hatîb, *age.*, II/5-6.

onun ve rahimlerin/akrabalık hürmetine birbirinizden dilek dilersiniz, çünkü o Allah sizin üzerinizde gözcü bulunuyor.”¹⁰¹

11-Kelimelerdeki ibdâl, idğâm, sıla, tağlîz vb. fonetik yapıların belirtilmesi.

Daha çok tecvîd ilmiyle ilgili olan “ferşü'l-hurûf” dışında kalan bu bölümler çok olmasına rağmen tefsirde geniş bir şekilde ele alınmamıştır. Okumayı kolaylaştırmak için yapılan nakl, ibdâl, sıla, tağlîz gibi uygulamalar örneklerle açıklanmıştır.

Bakara Sûresi'nin üçüncü âyetinin tefsirinde M. Hamdi Yazır kıraatla ilgili şu açıklamaları yapar¹⁰²: “Salât” kelimesinin "lâm" harfi ince de okunur, kalın da.¹⁰³ Kalın okunması itibariyle الصلاة "vav"la yazılır.¹⁰⁴ Verş, bu kelimeyi kalın okur.¹⁰⁵ Bu uygulama kıraat terminolojisinde “Tağlîz” olarak isimlendirilir.¹⁰⁶

Aynı âyette وَمَا رَزَقْنَا هُمْ يُنْفِقُونَ¹⁰⁷ kelimelerinin idğâm¹⁰⁸ edilerek okunduğu bildirilmiştir. Bu kelimenin aslı مِنْ مَا şeklinde dir.¹⁰⁹

فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ¹¹⁰ âyeti İmam Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İmam Hamze, Kisâh ve Halef'in kıraatlarında “ra” harfinin cezmiyle فَيَغْفِرُ لِمَنْ şeklinde¹¹¹; وَيُعَذِّبُ مَنْ ifadesi ise Ebû Amr, Âsım, Ebû Ca'fer, Ya'kûb'un kıraatları dışında “ba” harfinin cezmi ve “mim” harfine idğâmıyla مِّنْ يُعَذِّبُ

¹⁰¹ Yazır, *age.*, III/12.(âyette geçen تَسَاءَلُونَ kelimesinde de farklı okuyuşlar sözkonusudur. Müellifimiz bu duruma tefsir bölümünde işaret etmiştir. bkz. Yazır, *age.*, III/18- 19.)

¹⁰² Yazır, *age.*, I/240.

¹⁰³ İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/515; Bennâ, *age.*, II/7558; Palûvî, *age.*, s. 12; el-Hatîb, *age.*, I/30.

¹⁰⁴ el-Kaysî, Ebû Muhammed, Mekki b. Ebî Talib “ *Er-Riâye li Tecvîdi'l- Kırâe ve Tahkîk-i Lafzî't-Tilâve*”, (thk. Ahmet Hasan Ferhat), Dar-u Ammâr, Beşinci baskı, Amman 1428/2008, s. 109.

¹⁰⁵ Sâkin ve ya meftûh olan ص ط ظ harflerinden sonra gelen ج harfini Verş kalın okur. Bu uygulamaya “Tağlîz” denir. Ayrıca bu uygulamanın değişik durumları için bkz. Temel, Nihat, “ *Kırâat veTevcîd Istilahları*”, s.126.

¹⁰⁶ Mekki b. Ebî Talib, *age.*, s. 109; Dâni, *Câmiu'l- Beyân*, (thk. Abdurrahim et-Tarhûnî, Yahya Murad), Daru'l-Hadîs,Kahire, 1427/2006, I/507 vd.; *et-Teyisr*, Mektebetü's-Sahâbe, Birinci baskı, Kahire 1429/2008, s. 197; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/445-448; Palûvî, *age.*, s.12, Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 95.

¹⁰⁷ Bakara, 2/3.

¹⁰⁸ İdğâm, “katmak” anlamına gelir. Birbirine mütemâsil(birbirinin aynı) veya mütecânis(mahreçleri bir, sıfatları değişik), veya mütekârib (mahrecinde veya sıfatlarında birbirine yakınlığı olan) iki harften birincisini, ikinci harfe katmaya denir.(Çetin, *age.*, s.231-232)

¹⁰⁹ Yazır, *age.*, I/240.

¹¹⁰ Bakara, 2/284.

¹¹¹ Burada idğâm yapılamamasının sebebi “ra” harfinin önce gelmiş olmasıdır.

dışında “ba” harfinin cezmi ve “mim” harfine idğâmiyla مَنْ يُعَدِّمْ مَنْ يُعَدِّبُ مَنْ şeklinde okunur. Versû'in kıraatında ise idğâmsız olarak مَنْ يُعَدِّبُ مَنْ şeklinde okunur.¹¹² Aralarında mana farkı yoktur.¹¹³

Furkân Sûresi 69. âyetinde geçen فِيهِ مَهَانًا kelimesindeki zamir Hafs'ın okumasında zamirlerin okunuş kurallarına uyulmayarak uzatılır.¹¹⁴ Burada cezanın sonsuzluğuna işaret vardır. Bu şekilde okuma, anlama daha uygundur. Bu zamirin azaba ait olması “ebedilik ateştedir, azapta değil” diyenlerin aleyhine bir delil oluşturur.¹¹⁵

كَذَّبَ أَصْحَابُ لَيْكَةِ الرُّسُلِينَ¹¹⁶ âyetinde “leyke” okunuşuna göre Leykeliler, “eyke” okunuşuna göre ise Eykeliler anlaşılır. “Leyke”, el- Eyke kelimesinden “nakl” yoluyla okunabilirse de merkezleri olan kasabanın adı olduğu da söylenir.¹¹⁷ Burada hem bu kıraatların kime ait olduğu söylenmemiş, hem de “nakl” yoluyla okunabilirse de denilmesine rağmen “nakl” okuyuşu kime ait belirtilmemiştir.¹¹⁸

12- Diğer Kıraat ve Tecvîd Bilgilerinin Ele Alınması

Fecr Sûresi 4. âyetindeki يَسْرٍ kelimesinin aslı يَسْرِي olup fasıla için sondaki “ya” harfi düşürülmüştür. Burada “ra” harfiyle yetinilmiş ama cezm yapılmamıştır. Bunun için bu kelime vasledilerek okunduğunda Nâfi', Ebû Amr ve Ebû Ca'fer “ya” harfini isbât eder ve يَسْرِي diyerek okurlar. Aynı şekilde İbn Kesîr ve Ya'kûb ister vasl ister vakf edilsin “ya” harfini okuyuşta gösterirler.¹¹⁹

Resm-i mushâf-kıraat ilişkisiyle ilgili en çarpıcı bilgilere Kureyş Sûresi'nin ilk âyetlerinde rastlıyoruz. Yazır, burada Arapça yazım kuralına göre iki türlü yazımın olabileceğini belirterek şu açıklamaları yapar: “لِيَلَابِ قُرَيْشٍ يَلْفَهُمْ”

¹¹² İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/537; Bennâ, *age.*, II/655; Palûvî, *age.*, s. 39; el-Hatîb, *age.*, I/431.

¹¹³ Yazır, *age.*, II/ 346.

¹¹⁴ Dâni, “*et-Teysîr*”, s. 388; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/606; Bennâ, *age.*, III/1124; Palûvî, *age.*, s. 101; el-Hatîb, *age.*, VI/384.

¹¹⁵ Yazır, *age.*, VI/276.

¹¹⁶ Şuarâ, 26/176.

¹¹⁷ Yazır, *age.*, VI/302.

¹¹⁸ Dâni, *age.*, s. 391; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/607; Bennâ, *age.*, III/1134- 1136; Palûvî, *age.*, s. 103; el-Hatîb, *age.*, VI/452- 455.

¹¹⁹ Yazır, *age.*, IX/ 506; İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmet b. Musa b. Abbas b. Mücâhid et-Temîmî, “*Kitâbü's-Seb'â*”, (thk. Cemalüddîn Muhammed Şeref), Dâru's-Sahâbe, Birinci Baskı, Tanta, 1428/2008, s.470; Dâni, *age.*, s. 521; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/653; Bennâ, *age.*, III/1464; Palûvî, *age.*, s. 144; el-Hatîb, *age.*, X/416- 417.

veya لَيْلَافٍ قُرَيْشٍ اِيْلَافِهِمْ diye iki türlü yazım olabilir. Sonraki Mushafalarda son dönem hattatların üslûbu üzere çoğunlukla ikinci şekilde eliflerin ortaya çıkarılışı halka kolaylık olsun diye câiz görülmüş ise de Kur'an hattının birçok yerde Arapça yazı kurallarına da uymayan özelliklerinin bulunduğu ve bunun aynı şekilde korunmasının gereğinin unutulmaması gerekir. Burada Kur'an'ın asıl resmî yazım şekli (resm-i mushaf) ise Kûfî kuralına yakın olmakla birlikte tamamen aynı olmayıp söylediğimiz gibi "لَيْلَافٍ قُرَيْشٍ اِيْلَافِهِمْ" şeklindedir. *el-İthâf*'da Kur'an'ın resmî yazım şeklinin böyle olduğunu açıklayarak der ki: "Bütün mushâflar, "لَيْلَافٍ" kelimesinde "ya" harfinin ispatı ve "اِيْلَافِهِمْ" kelimesinde hazfi ve ikisinde de "نا" harfinden önce elifin yazılmaması konusunda icmâ etmişlerdir.¹²⁰ Yani Hz. Osman Mushaflarının hepsi bu konuda görüş birliği halindedir. Bunun nedeni de yazı değişmeksizin üç kıraat üzere okunabilmesini korumak olmalıdır. Çünkü Ebû Ca'fer kıraatında birincisi hemzesiz kesreleri "ya" ile لَيْلَافٍ (liyilâfi) ikincisi "ya"sız hemze ile اِيْلَافِهِمْ (ilâfihim) şeklinde okunur. Bunun ikisi de "mufâ'ale" kalıbından "muâlefe" yani "birbirine alışmak" anlamında olup birincisinde hemze "ya" harfine doğru yumuşatılmıştır. İbn Âmir kıraatında da birincisi "ya"sız "hemze" ile لَيْلَافٍ ikincisi de "hemze" ve "ya" ile diğer kıraatlar gibi اِيْلَافِهِمْ şeklinde okunur. Geri kalan kıraatların hepsinde ise, ikisi de "hemze" ve "ya" ile لَيْلَافٍ قُرَيْشٍ اِيْلَافِهِمْ (liyilâfi kureyşin ilâfihim) şeklinde okunur.¹²¹

Âl-i İmrân Sûresi'nin başında bulunan مِا harflerinin okunuşu hakkında "geçerli kıraatların hepsinde hem vakıf ile/durarak, hem de vasıl ile/geçerek okunur, yani genellikle ikinci "mim" harfinin fethi ve "Allah" kelimesine vasledilerek yani tutturularak ve bununla beraber vakıf ile/duracak gibi birinci "mim" medd-i ârız halinde uzatılarak veya uzatılmadan(tûl veya kasr) okunur" diye genel açıklamalarda bulunmuştur. Ancak Ebû Ca'fer kıraatında "sekte"¹²² vardır ki bu da ne tam vakıf ne de tam vasıldır.¹²³

Âyet sayılarıyla ilgili bilgi verirken detaylı açıklamalara Bakara Sûresi ile ilgili bölümlerde rastlıyoruz. Örnek olması açısından o kısmı belirtmekle yetineceğiz. "Bakara Sûresi'nin âyet sayısı Kûfe'li kıraat alimlerine göre 286,

¹²⁰ Bennâ, *age.*, III/1483.

¹²¹ Yazır, *age.*, X/254-255; Dâni, *age.*, s. 532; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/655; Bennâ, *age.*, III/1482; Palûvî, *age.*, s. 148; el-Hatîb, *age.*, X/595-600.

¹²² Tecvîd ilminde " nefes almadan sesi kesmek" olarak tarif edilir.(bkz. Şaycı, *age.*, s. 152; Cüreysî, *age.*, s. 152; Birgivî, Muhammed b. Pir Ali, "*ed-Dürrü'l-Yetîm*", İzmir, 1301, s.6; Temel, *age.*, s. 118; Karacım, *age.*, s.345 vd.; Çetin, *age.*, s. 249-254.

¹²³ Yazır, *age.*, II/373; İbnü'l-Cezerî, *age.*, II/538; Bennâ, *age.*, II/663- 664; el-Hatîb, *age.*, I/439-440.

Basra'lı kıraat alimlerine göre 287, Hicaz'lı kıraat alimlerine göre 285, Şam'lı kıraat alimlerine göre ise 284' tür. Bu sayım farklılığı, kıraatlardaki rivâyet farklılığı gibi, bazı âyetlerin tek başına bir âyet olup olmadıkları konusundaki rivâyetlerin farklılığından kaynaklanır. Çünkü daha önce açıklandığı gibi âyetlerin fasıllarının ve sayısının da vahiyle belirlendiği ve rivâyet yoluyla bize ulaştığı hususunda görüş birliği vardır.¹²⁴ el-Hurûfu'l- Mukatta'a¹²⁵ ile ilgili olarak da ihtilaflar mevcuttur.¹²⁶

Kur'an okumaya başlarken "Besmele" deki en doğru olan tarz بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ şeklinde olanıdır.¹²⁷ Mushâf yazarken Berâe, yani Tevbe Sûresi'nin dışındakilerin başına besmeleyi yazmak farzdır.¹²⁸ Namazın dışında Kur'an okumaya başlarken, sûre başında ise önce اَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِیْمِ daha sonrada بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ demek, âlimlerin ekseriyetine göre sünnettir. Atâ gibi bazı âlimlere göre ise vaciptir. Yalnız Tevbe Sûresi'nin başında besmele çekilmez. Bir sûreden diğer sûreye geçişte iki şekilde okuyuş/kıraat söz konusudur. Âsım kıraatında geçilen sûrenin başında bismelenin okunması güzel(mendûb) olur. Kur'an okumaya sûre başından değil de ortasından veya sonundan başlanıyorsa "Eûzü Besmele" çekmek güzeldir. Namazda ise Hanefîlere göre Fatihâ'dan önce gizli olarak "Eûzü Besmele" çekmek sünnet, Şafiîlere göre gizli ya da açıkça " besmele" çekmek farz, Malikîlere göre bismelenin okunmaması mendûptur. İki sûre arasında ise, biz Hanefîlerce de böyle okunmaması mendûptur. **"Kur'an okuduğun zaman önce Allah'a sığın o koçulmuş ve lanetlenmiş şeytandan."**¹²⁹ âyetinde geçen فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ tam anlamıyla bir emirdir. Kur'an okumaktan tam yararlanabilmek için, işin başında şeytandan Allah'a sığınmak gerekir. Bu sığınma ise aslında kalbin işidir, yani kalpten geçirilmesi gereken bir niyet ve kararlılıktır. Onun için çoğu âlim "Dil ile Eûzü- Besmele okumak vacip/gerekli değil, fakat müstehaptır, yani güzel bir şeydir" demişleridir.¹³⁰

¹²⁴ Yazır, *age.*, I/203; Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman "el-Itkân fi Ulûmi'l-Kur'an" Beyrut, 1427/2007, s.174-175; Ünal, Mehmet, "Kur'an'ın İç Düzeni", *Tefsir El Kitabı*, s. 107-109; Demirci, Muhsin, "Kur'an Tarihi", İfav, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2010, s. 134-135; Yıldırım, Suat, "Ana Hatlarıyla Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş", Ensar, Yedinci Baskı, İstanbul, 2011, s. 39-41.

¹²⁵ Okumuş, Mesud, "Ulûmu'l-Kur'ân/Kur'an İlimleri", *Tefsir El Kitabı*, s. 344- 347.

¹²⁶ Yazır, *age.*, I/205.

¹²⁷ Yazır, *age.*, I/105.

¹²⁸ Niçin yazılmadığı hususunda bakınız: Yazır, *age.*, IV/423.

¹²⁹ Nahl, 16/98.

¹³⁰ Yazır, *age.*, I/ 105-106, V/431; Dâni, *age.* s. 122-125; İbnü'l-Cezerî, *age.* s. 186-192-196-204; Bennâ, *age.*, II/539-544; Palûvî, *age.*, s. 2; Karaçam, *age.*, s.357-360; Çetin, *age.*, s. 451-463.

Genel olarak Kur'an-ı Kerim'i farklı okuma şekilleri olarak belirtebileceğimiz *hadr*¹³¹, *tedvîr*¹³², *tahkîk*¹³³ ve *tertîl* ile ilgili olarak Müzzemmil Sûresi 4. âyetin tefsirinde şu bilgilere rastlamaktayız: "...Tertîl "bir şeyi güzel bir uyum ile ve sıra ile kusursuz olarak açık açık hakkını vererek ortaya koymak"tır. Aralarında çok değil, biraz açıklık bulunmakla beraber, gayet güzel bir düzende görünen parlak ön dişlere تَنْزِيلٌ derler. Sözü de o şekilde "tane tane yavaş yavaş acele etmeden ve güzel bir uyum ve açıklıkla söylemeye de "tertîl-i kelâm" derler. Kur'an'ın tertîli de, böyle her harfinin, sesinin, yazısının anlamının hakkını doyura doyura vererek okunmasıdır. Burada "rettil" den sonra "tertîlen" mastarıyla pekiştirilmesi de bu "tertîl" in en güzel mertebede olmasının istendiğini gösterir. Bir de söz ne kadar güzel olursa olsun gereği gibi okunmayınca güzelliği kalmaz. Güzel okumasını bilmeyenler, güzel sözleri berbat ederler. Sözün "tertîl" ile güzel söylenmesi ve okunması ise sadece sesin güzelliğiyle gelişi güzel eğe büze teğanni etmek, saz teli gibi sadece ses üzerinde yürümek türünden bir musikî işi değildir. Metnin, yazının anlam ile bağlantısı ve dilin feshat ve belâğatı hakkıyla gözetilerek ruhî ve manevî bir uyumla yerine göre şiddet, yerine göre yumuşaklık, yerine göre uzatmak, yerine göre kısaltmak, yerine göre "ğunne", yerine göre "iz-hâr", yerine göre "ihfâ", yerine göre "iklâb", yerine göre "vasıl", yerine göre "sekte", veya "vakf" ve kısaca bütün amaç, anlamı duymak ve mümkün olduğu kadar duyurmak üzere "tecvîd ile okuma" işidir. Bunun için Kur'an okumada "tertîl" ve "tecvîd" gereklidir."¹³⁴

Bu açıklamalardan sonra Yazır, Kur'an okuma usulleri hakkında bunun üç kısımda incelenebileceğini belirtmiş ve şu şekilde açıklamıştır: "Tahkîk" medd-i munfasılı dört veya beş elif miktarı çekecek şekilde gayet ağır bir ahenk ile okumaktır. "Tedvîr" medd-i munfasılı iki veya üç elif miktarı çekecek orta halde okumaktır. "Hadr" ise medd-i munfasıl, medd-i tabîi gibi bir elif miktarı çekecek şekilde hızlı okumaktır. Bir elif iki fetha miktarı demek olduğuna göre, bir harekenin belli olacak şekilde okunuşundaki ilk ses,

¹³¹ "Süratli olmak" demek olan bu kelime, Tecvîd ve kıraat ilminde Kur'an-ı Kerim'i kaidelerine uymak suretiyle en hızlı okuyuş şeklidir. Hadr tarzını Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb tercih etmişlerdir. (Çetin, *age.*, s. 327- 328; Karaçam, *age.*, s. 177.)

¹³² "Bir şeyi dolap gibi döndürüp çevirmek" demektir. Tahkîk ile *hadr* arasında orta bir okuyuştur. İbn Âmir, Âsım, Kisâî ve Halefû'l-Âşîr bu tarzda okumuşlardır. (Çetin, *age.*, s. 326- 327; Karaçam, *age.*, s. 178-179.)

¹³³ "Bir şeyi vâcib ve lazım kılmak, tasdik etmek" anlamına gelen bu tarz, kıraatın hız bakımından en yavaşıdır. Harflerin hakkı, mahreçlerin yerleri ve sıfatlar tam olarak okunur; medler gereği gibi uzatılır. Hamze ve Verş bu tarzı tercih etmişlerdir. (Çetin, *age.*, s. 325-326; Karaçam, *age.*, s. 176)

¹³⁴ Yazır, *age.*, IX/163- 164.

ahenk süresinin hızlilik ve ağırlığına göre, her okumanın şifresini oluşturur. İmam Âsım, Hamze, Nâfi'den Verş kıraatları "tahkîk", İbn Âmir ve Kisâî kıraatları "tedvîr", diğerleri ise "hadr" tarzındadır.¹³⁵ Fakat bütün bunlarda bir harf veya hareketin hakkı çığnenecek tarzda bir okuma câiz olmayacağı için, asıl anlamıyla "tertîl tarzı okuyuş" kıraatların hepsinde şarttır. Kıraatları böyle "hadr" ve "tedvîr" gibi bölümlere ayırmaya cevâz veren ise daha sonra gelecek olan "**Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun**"¹³⁶ emridir.¹³⁷

Yazır, "Bir hatırlatma" diyerek "Duhâ Sûresi" nin tefsirinde bu sûreden başlayıp Kur'an'ın sonuna kadar her sûrenin bitiminde "Allahu Ekber" diyerek tekbir getirmenin sünnet olduğunu belirtmiştir. Bu bilgiyi "Yedi Kıraat" imamından biri olan İbn Kesîr yoluyla gelen habere dayandırmıştır.¹³⁸

Kıraat ilmini konu edinen "Zübdetü'l-İrfân" isimli kaynak eserde şu uyarı yer alır: Biliniz ki Ve'd-Duhâ'nın sonunda ve ondan sonra Kur'an'ın sonuna kadar her sûrenin sonunda tekbir getirmek sünnettir.¹³⁹ Bu Rasûlullah'ın uygulaması ile sabittir. Öyleyse her sûrenin sonunda "Allahu Ekber" deyiniz. Nâs Sûresini bitirince de tekbir alınız. Sonra Fatihâ'yı ve Bakara Sûresi'nin ilk beş âyetini okuyunuz. Sonra hatim duası yapınız buna "Halli Mürtehil" denilir¹⁴⁰... Elmalılı şu uyarıyı da yapar: "*Şu da bilinmelidir ki, söz konusu tekbir kıraat âlimlerinden hiç birisince vacip değildir. Çünkü Kur'an'dan değildir.*¹⁴¹ Ebü'l- Feth Farisî demiştir ki: "*Her hatim edenin mutlaka bunu yapması gereklidir*" diyemeyiz. *Fakat yapan olursa iyidir, güzeldir. Yapmayana da herhangi bir günah ve sorumluluk yoktur. Bunu yapmak sünnettir. Çünkü Bezzî, İmam Şafî'den şöyle aktarmıştır: "O, bana dedi ki: "Tekbiri terk edersen Rasûlullah'ın sünnetlerinden birini terk etmiş olursun.*¹⁴²

¹³⁵ Burada imam sıralaması gözetilmeden bilgiler verilmiştir. Ayrıca tecvîd ve kıraat ilmi açısından bu bilgiler eksik kabul edilmektedir. (bkz 134. 135. ve 136. dipnotlar)

¹³⁶ Müzzemmil, 73/20.

¹³⁷ Yazır, *age.*, IX/164.

¹³⁸ Yazır, *age.*, X/30; Dâni, *age.*, s. 535-537; Bennâ, *age.*, III/1490-1503; Zehebî, "Ma'rifetü'l- Kurrâ", I/367; İbnü'l- Cezerî, *age.*, II/414; Palûvî, *age.*, s. 146-147; Çetin Abdurrahman, *age.*, s. 394.

¹³⁹ Palûvî, *age.*, s. 146- 147.

¹⁴⁰ Yazır, *age.*, I/45; Tirmizî, "Kıraat", 13.

¹⁴¹ Bir kelimenin lafzının Kur'an'dan sayılabilmesi için Peygamberimizden "Kur'an" olarak alınmış ve "tevâtür" yoluyla nakledilmiş bulunması şarttır. (Yazır, *age.*, I/67.)

¹⁴² Yazır *age.*, X/30- 31; Cüreysi, *age.* s.230- 245; "Çoğunlukla "Allahu Ekber" şeklinde uygulanan tekbir bazen "Allahu Ekber, Lâilâhe illallâhu vallâhu ekber velillâhi'l-hamd" ilaveleriyle de ifade edilir." Tekbîr lafızlarıyla ilgili olarak bkz. Palûvî, *age.*, s. 146- 147; Karaçam, *age.*, s. 361- 364.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'i anlama/anlatma çabaları içinde son dönem Osmanlı/ilk dönem cumhuriyet yıllarında kaleme alınmış Hak Dini Kur'an Dili isimli tefsirin etkisi büyük olmuştur. Özellikle Türkçe okuyan ve yazan okuyucu kitlesine Kur'an âyetleriyle ilgili önceki tefsirlerde bulunan bilgileri sunması açısından bu durum takdire şayandır. Her ne kadar Kur'an'ı baştan sona bir tefsir özelliği göstermese de Elmalılı Tefsiri okuyucuda klasik tefsir anlayışının oluşmasında önemli etkiler oluşturmuştur.

Makalemize konu olan kıraat ilminin Hak Dini Kur'an Dili isimli tefsirde kullanımıyla ilgili olarak şu sonuçları sıralayabiliriz:

- 1- Kıraat bilgileri bütün âyetlerin tefsirinde ele alınmamış, yeri geldikçe ihtiyaç duyuldukça paylaşılmıştır. Bu bilgiler, tefsirin tamamına yayılmış olsaydı muhtemelen bu tefsirden daha fazla faydalanma imkânı olabilecekti.
- 2- Kıraat imamlarının okuyuş sıraları ve tercihleri aynen aşere sistemindeki gibi imam-râvî silsilesi içinde verilmiştir. Bu durum bir metot gözetildiğini söylememize yardımcı olmaktadır.
- 3- Kıraat ilminde kullanılan imam-râvî rumuzları tefsirde çok az kullanılmıştır. Bunun yerine isim verilmesi yoluna gidilmiştir. Bu metot bize sadece imamların okuyuşlarının değil, aynı zamanda râvîlerin okuyuş farklılıklarının da dikkate alındığını gösterir.
- 4- Elmalılı Kıraat tercihlerini tahlil ederken bir fakih veya kıraat alimi mantığıyla değil müfessir mantığıyla hareket etmiştir. Bu husus kıraat ilmini daha çok lafız-anlam ve belâğat açısından değerlendirmesine yol açmıştır.
- 5- Tefsirinde M. Hamdi Yazır sadece on kıraatı esas alacağını ifade etmiş olsa da zaman zaman şâz kıraat bilgilerini de değerlendirmiştir. Bu durum tefsirde sadece on kıraat imamının değil; aynı zamanda on dört kıraat imamının tercihlerinden de yararlanılabileceğini gösterir.
- 6- Kıraat tercihlerinde bulunurken Yazır, bazen sadece âyette bulunan kıraata işaret etmiş, bu okuyuşların kimlere ait olduğunu da çoğunlukla bildirmiştir.
- 7- Kelimeler üzerinde oluşan harf-hareke değişiklikleri üzerinde fazlaca durmuş, bu değişikliklerin anlama etkisine bazen değinmiş bazen sadece okuyuştaki farklılıkları belirtmekle yetinmiştir.

- 8- Fiillerde meydana gelen malûm-mechûl olma, ğâib-muhâtab olma ve if'âl- tefîl-müfâale gibi yapı değişikliklerinin de belirtildiği olmuştur. Bu değişikliğin anlam açısından değerlendirmeleri bazen belirtilmiş bazen sadece fiildeki okuyuşun açıklanmasıyla yetinilmiştir.
- 9- Âyetlerin anlaşılmasında kıraat tercihlerinin etkisinin en fazla görüldüğü ve müfessirlerin en çok üzerinde durdukları kıraat-anlam ilişkisi tefsirde yoğun bir şekilde ele alınmıştır. Kıraat farklılıkları her zaman anlam değişmesine yol açmaz bazen edâ ile ilgili daha çok fonetik veya tecvîd uygulamaları olarak karşımıza çıkar. Bu tür tercihlere de yer verilmiş olmasına rağmen anlama etki eden tercihlere daha fazla yoğunlaşmıştır. En detaylı açıklamaya Fatıha Sûresi'nde rastlanılmaktadır.
- 10- Kıraat-i'râb ilişkilerine Elmalılı Hamdi, tefsirinde yer vermiştir. Bu i'râb ilişkisi hem okuyuş/kıraat hem anlam açısından ele alınmıştır.
- 11- Kıraat farklılıklarının oluşturduğu anlam değişikliklerinin bir sonucu da farklı fikhî hükümlerin oluşmasıdır. Az da olsa tefsirde bunlara da yer verilmiştir.
- 12- Yazır, imamların kıraat tercihleri arasında kendisinin tercihini de az da olsa belirtmiştir.
- 13- Kıraat farklılıklarından sadece tefsir bölümünde değil zaman zaman meal kısmında da faydalanılmıştır.
- 14- Daha çok kelimelerin fonetik yapılarıyla ilgili olarak; ibdâl, ihfâ, idğâm, tefhîm vb. kıraat tercihleri belirtilmiştir.
- 15- Elmalılı M. Hamdi Yazır, tefsirinde kullandığı kıraat tercihleriyle ilgili sadece "meşhur kıraat" ve "şâz kıraat" tabirlerini kullanmıştır. Bunun dışında âhad, zayıf, müdrec, mevzû kıraat gibi sınıflandırmalarda bulunmamıştır.
- 16- Kıraat bilgileriyle ilgili kaynak gösterme hususu tefsirde görülmemektedir. Sadece Osmanlı medreselerinde kıraat ilminin eğitiminde yaygın olarak kullanılan "Zübdetü'l-İrfan" isimli kitaptan bazı bölümlerde faydalandığını Yazır, kendisi ifade etmiştir.
- 17- Bunların dışında âyetlerin sayısı, tertîl konusu, istiâze ve besmele ile ilgili hususlar, Duhâ Sûresi ve sonrasında okunan tekbîr ve Kur'an okuma usulleri hadr-tedvîr-tahkîk gibi Kur'an-kıraat-tecvîd ile ilgili konulara da Yazır, tefsirinde yer vermiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Albayrak, Halis, “*H. Yazır’ın Tefsir Anlayışı*”, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/109, Ankara 1993.

Birgivî, Muhammed b. Pîr Ali, “*ed-Dürrü’l-Yetîm*” İzmir, 1301.

Birişik, Abdülhamit, “*Kıraat md.*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002.

Cüreysi, Muhammed Mekkî Nasr, “*Nihâyetü’l- Kavli’l- Müfid fi Ilmi Tecvîdü’l- Kur’an’i’l- Mecîd*”, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Lübnan, 2012.

Çetin, Abdurrahman “*Kur’an Okuma Esasları*” Emin Yayınları, Bursa, 2010.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Sâid, “*et-Teyisîr fi’l- Kırââtî’s- Seb*”, (Salih Ez-Zâmin), Mektebetü’s-Sahâbe, Birinci Baskı, 1429/2008.

“*Câmiu’l- Beyân fî’l-Kırââtî’s-Seb*”, (thk. Abdurrahim et-Tarhûnî, Yahya Murad), Daru’l-Hadîs, Kahire, 1427/2006, I-III.

Demirci Muhsin, “*Kur’ân Tarihi*”, İfav. Üçüncü Baskı, İstanbul, 2010.

“*Tefsir Terimleri Sözlüğü*” İfav, İkinci Baskı, İstanbul, 2011.

el-Kaysî, Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Talib “*Er-Riâye li Tecvîdü’l- Kırâe ve Tahkîk-i Lafzî’t-Tilâve*”, (thk. Ahmet Hasan Ferhat), Dar-u Ammâr, Beşinci baskı, Amman, 1428/2008.

el-Cermî, İbrahim Muhammed, “*Mu’cemu Ulûmi’l- Kur’an*”, Daru’l-Kalem, Birinci Baskı, Dimeşk, 1422/2001.

el-Bennâ, Ahmed b. Muhammed b. Abdulğani, “*Muhtasaru İthâfi Fuddalâi’l-Beşer bi’l Kırââtî’l- Erbeate Aşer*”, (thk. Şa’ban Muhammed İsmail), Beyrut, Dâr-u İbn Hazm, Birinci Baskı, 1431/2010, I-III.

el-Hatîb, Abdullatîf, “*Mu’cemu’l-Kıraat*”, Dimeşk, 2000, I-XI.

el-Kattân, Menna’Halil, “*Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’an*”, Mektebetü’l-Meârif, Üçüncü Baskı, Riyat, 1421/2000.

Ersöz, İsmet, “*Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri*”, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/109, Ankara 1993.

eş-Şaycı, Ömer Halife, “*el-Mu’cemü’t-tecvîdiyyü li Eşheri’l- Elfâzi Ilmî’t- Tecvid*”, Birinci Baskı, Kuveyt, 1429/ 2009.

İbn Haleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed, “*Muhtasaru Fî Şevâzzi’l-Kur’an*”, Kahire, Mektebetü Mütenebbî, ty.

İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmet b. Musa b. Abbas b. Mücâhid et-Temîmî, "*Kitâbü's- Seb'a*" , (thk. Cemalüddîn Muhammed Şeref) Dâru's-Sahâbe, Birinci Baskı, Tanta, 1428/2008.

İbnü'l- Cezerî, Ebü'l- Hayr Muhammed b. Muhammed, "*en-Neşr fî Kıraati'l-Aşr*", Beyrut, 1431/2010, I-II.

Karaçam, İsmail, "*Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*", İfav, Onyedinci Baskı, İstanbul, 2010.

Nasr, Atıyye Kâbil, "*Ğâyetü'l- Mürîd fî İlmî't- Tecvîd*" , Dâru't-Takvâ, Yedinci Baskı, Kahire, ty.

Okumuş, Mesud, "*Ulûmu'l-Kur'ân/Kur'an İlimleri*", *Tefsir El Kitabı*, (Editör: Mehmet Akif Koç), Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

Okuyar, Murat, "*Kıraatlar Açısından Elmalılı ve Çantay Meallerinin Değerlendirilmesi*", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Erzurum, 2012.

Onat, Hasan, "*Elmalılı Hamdi Yazır'ın Anlayışı ve Mezheplere Bakışı*", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/109, Ankara 1993.

Özel, Mustafa, "*Elmalılı'nın Mealinin Bazı Özellikleri*" , *Diyanet İlmî Dergi Kur'an Özel Sayısı*, DİB. Yay. 856, İkinci Baskı, Ankara, 2012.

_____, "*Mecliste Tefsir Tartışmaları*", *Tarih ve Düşünce*, İstanbul, Ağustos, 2000.

Palûvî, Abdulfettâh, "*Zübdetü'l-İrfân*", Hilal Yayınları, İstanbul, ty.

Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman "*el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*", Beyrut, 1427/2007.

Şaban, Muhammed İsmail, "*el-Medhâl ilâ İlmî'l-Kıraat*" , Mekke, 2011. Temel, Nihat, "*Kırâat ve Tecvid İstılahları*", İfav, İkinci Baskı, İstanbul, 2009.

'Ukberî, Ebi'l-Bekâ, "*I'râbü'l- Kırâati's-Şevâz*" , Âlemü'l-Kütüb, İkinci Baskı, Beyrut, 1431/2010, I-III.

Ünal, Mehmet, "*Tefsir El Kitabı*", (Editör: Mehmet Akif Koç), Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

Yazır, M. Hamdi, "*Hak Dini Kur'an Dili*" , Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, I-X.

Yıldırım, Suat, "*Ana Hatlarıyla Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*" , Ensar, Yedinci Baskı, İstanbul, 2011.

Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, "Menâhilü'l-Irfân fî Ulûmi'l-Kur'an" , Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2004.

Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah, "el- Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an" , (thk: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Beyrut 1430/2009.

استعمال "الماللي محمد حمدي يازر" لعلم القراءات في تفسيره

علم القرآن الذي قرئ بالتلاوات المتعددة وأيضاً من خلال الكلمات المختلفة زاد المفسرين فهم للقرآن وهذه الفائدة قد ظهرت خاصة في علاقة اللفظ مع المعنى.

وقد ظهر من علماء الأتراك من اجتهد في فهم وتفهم القرآن الكريم. ومن هؤلاء "الماللي محمد حمدي يازر"، وتفسيره المسمى "حق ديني قرآن دلي" (Hak Dini Kur'an Dili) ، والذي قد يعتبر من ضمن المؤلفات التي ألقت في عصر الجمهورية، والذي أعجب به المسلمون الأتراك ومن المسلمين الآخرين وقبلوه واشتهر بينهم.

ومن المعلوم فأن هذا التفسير استفيد منه في علم القراءات

الكلمات المفتاحية: القرآن، القراءات، حق ديني قرآن دلي، الماللي